

Álit

um

hvussu ein eftirskúli til menningartarnað
kann verða skipaður í Føroyum

Landsskúlafyrisitingin 1996

**ÁLIT um hvussu ein
eftirskúli til menningar-
tarnað kann verða skip-
aður í Føroyum**

Innihaldsyvirlit

1. FORMÆLL.....	7
2. HUGSKOT	9
2.1 Eftirskúli til menningartarnað.....	9
2.2 Málbólkur	9
3. HUGLEIÐINGAR OG STOVNSETING.....	11
3.1 Hugleiðing.....	11
3.2 Fyriskipanir.....	12
3.3 At lýsa menningartarnað.....	13
3.4 At lýsa hugtakið undirvísing.....	13
3.5 Stovnseting.....	13
3.6 Hvørja undirvísing	14
3.7 Undirvísingarhættirnir eiga at laga seg eftir umstøðunum...14	
3.8 Samstarvspartar	15
3.9 Samarbeiðsviðurskifti.....	15
3.10 Royndir	16
3.11 Menningartarnað í fólkaskúlanum.....	16
3.12 Fyrimunir og vansar í fólkaskúlanum.....	16

3.13 Niðurstøða.....	17
3.14 Hvussu man hin menningartarnaði hava kent seg í fólkaskúlanum?.....	17
3.15 Hvat vísa royndirnar?.....	18
3.16 Støðan hjá menningartarnaðum eftir lokna fólkaskúlagongd	18
3.17 Høvuðsmál.....	19
3.18 Stevnumið eftirskúlans.....	19.
 4. ENDAMÁL OG INNIGHALD.....	21
4.1 Endamál.....	21
4.2 Grundhugburður útbúgvingarstovnsins.....	21
4.3 Undirvísingarinnihaldið	22
4.4 Skúlabyrjan við dagfördum innihaldi og framhaldandi dagföring.....	23.
4.5 Næmingalagað undirvísing	24
4.6 Persónsmenskan.....	24
4.7 Brekið	24.
4.8 Atburður og lívsførsla.....	24.
4.9 Lærugreinir	25.
4.10 Umhvørvið í skúlanum.....	25
4.11 Grundleggjandi treytir fyri at fáa skúlan at eydnast.....	25
4.12 Hvussu endamálið verður rokkið.....	26
4.13 Felags trupulleikar	26
4.14 Hvør er egnadur, og hvør er ikki.....	26

4.15 Upptækunevnd.....	26
4.16 Persónligur stuðul.....	27
5. KOSTNAÐARÆTLAN.....	28
5.1 Viðmerkingar til kostnaðarætlanina.....	29
5.1.1 Leiðaraløn.....	29
5.1.2 Lærarar og pedagogar.....	29
5.1.3 Skrivstovu- og umsjónarfólk.....	29
5.1.4 Húsligt arbeiði.....	29
5.1.5 Húsaleiga.....	29
5.1.6 Hvussu stór húsaleigan verður, er ikki gott at vita, tað veldst um, hvørji og hvussu stór hølini verða. Tí er torfört at vita, hvussu stór henda upphædd verður. Sama er við ljósi og hita.....	29
5.1.7 Undirvísingartilfar.....	29
5.1.8 Umsiting.....	30
5.1.9 Eingangsútreiðslur.....	30
5.1.10 Kostdeildin.....	30
6. HØLI, ÚTBÚNAÐUR O. A.....	31
6.1 Undirvísingarhøli.....	31
6.2 Bústaðir	31
6.3 Útvegan.....	31
7. LEIÐSLA.....	32
7.1 Stýrið	32

7.2 Skúlaleiðarin	32.
8. LÆRARARNIR	33
8.1 Hvørjir verða lærararnir.....	33
8.2 Setanarviðurskifti.....	33
8.3 Læraraeginleikar.....	34
9. NÆMINGARNIR	35
9.1 Høvuðsmálbólkur	35
9.2 Hvussu verður sökt eftir næmingum?.....	35
9.3 Upptøkutreytir.....	35
9.4 Fortreytir næminganna.....	36
9.5 Vinnumøguleikar næminganna eftir skúlatíðina.....	36
9.6 Aldur næminganna.....	36
9.7 Niðurstøða.....	36
10. SAMFELAGSUMHVØRVIÐ	38.
10.1 Hóskandi staður.....	38
10.2 Hugburður.....	38
10.3 Umhvørvi	39
10.4 Hugsan um tiltakið.....	39
10.4.1 Fíggjarligi týdningurin fyrí samfelagið.....	39
10.4.2 Menniskjansligi týdningurin fyrí hin einstaka og samfelagið	39
11. FRAMTÍÐIN.....	40

11.1 Framtíðarútlit	40
11.2 Framtíðarhugsan.....	40
12. FYLGISKJAL A:.....	41
13. FYLGISKJAL B:.....	43

1. FORMÆLI

Við stóði í § 6 í Løgtingslög nr. 58 frá 2. oktober 1978 um skúlafyrising setti landsskúlastjórin tann 10. november 1994 ein arbeiðsbólk at viðgera spurningin um eftirskúla - ungingaskúla - til menningartarnað við atliti at:

- lýsa tørvin á eftirskúla - ungingaskúla í Føroyum fyrí menningartarnað
- gera uppskot um, hvussu og hvar ein slíkur tørvur kann verða nøktaður
- gera uppskot um innihald, vav og bygnað (herímillum leiðsluvíðurskifti)
- gera eina kostnaðarætlan

Tey, ið voru sett at manna henda arbeiðsbólk, vóru:

Elenita Hansen
Ragnhild Dahl
Torrfinn Hentze
Finnur Helmsdal
Óli Simonsen
Arnold Abrahamsen, formaður

Nevndin hevur havt 16 fundir og hevur roynt at greitt hetta álit so væl úr hondum sum gjørligt.

Endamál nevndarinnar er at fáa eina so skilagða skipan sum til ber við atliti at tf, sum eyðkennir námsfrøðiliga rákið uttan um okkum, og sum má haldast at koma okkum við, nú eitt álit verður skrivað um eftirskúla til menningartarnað. Av hesi orsök er ikki ein beinleiðis lesiætlan sett upp, men verður hetta ein uppgáva hjá komandi leiðslu at kunna seg um, hvussu aðrir loysa henda spurning, og at skipa so fyrí, at næmingarnir í einum komandi eftirskúla fyrí menningartarnað fáa tær avbjóðingar, sum eru hóskandi, soleiðis sum tey eru fyrí.

Nevndin hevur ikki havt beinleiðis samband við stovnar og fyrising aðrastaðni, men nevndarlimirnir hava hvør í sínum lagi í sínum arbeiði havt nógv samband við skúlar og stovnar til menningartarnað og hava eisini sett seg inn í fyrising í sískum

skúlum/stovnum, eins og summir av nevndarlimunum sum foreldur hava havt neyvt samskifti við stovnar og skúlar til menningartarnað.

Endamálið við álitinum er at vísa á teir mæguleikar, ið eru, og sum ber til at seta í verk her í Føroyum, vísa á, hvat kann gerast fyrir menningartarnað og kunna um royndir, ið gjørðar eru aðrastaðni. Ætlanin er, at hetta tilfar skal verða nýtt í sambandi við stovnsetan av eftirskúla til menningartarnað í Føroyum.

Nevndin vónar, at uppskotið kann vera við til at kveikja nýhugsan, tá ið tað snýr seg um hugskot og at bøta um viðurskiftini hjá teimum menningartarnaði við atliti at námsfrøðiligu framtíðarútlitum, sum verða skipað í einum veruligum undirvísingarframtaki fyrir tey menningartarnaðu. Vónandi verður hetta álit eisini nýtt til at loysa tær samskiftisuppgávur, sumi fara at stinga seg upp í sambandi við stovnsetan av eftirskúla fyrir menningartarnað, og vónandi verður tað eisini nýtt í umrøðuni av eini skipan, sum möguliga verður sett í verk.

Álitið verður hervið lagt fyrir landsskúlastjóran til framhaldandi viðgerð.

Ragnhild Dahl

Elenita Hansen

Óli Simonsen

Torfinn Hentze

Arnold Abrahamsen

formaður

2. HUGSKOT

2.1 Eftirskúli til menningartarnað

Tað hevur ligið á ljóði, at tað er stórur tørvur á einum eftirskúla - unglingskúla til vaksin menningartarnað, men einki ítökiligt er higartil komið burtur úr hesum ætlanum, hvør orsøkin so er. Áheitanin er komin á Landsskúlafyrisingina um at skipa so fyri, at settur verður á stovn ein eftirskúli til menningartarnað í Føroyum. Í hesum sambandi hevur landsskúlastjórin sett nevnd við umboðum fyri Almannastovuna, Javna, Sernámsfrøðiligu Ráðgevingina og Landsskúlafyrisingina við áheitan um at taka sær av hesum máli og fáa skipað so fyri, at eitt álit verður skrivað við atliti at:

- lýsa tørvin á einum eftir/unglingskúla í Føroyum til menningartarnað
- gera uppskot um, hvussu og hvar ein tørvur kann verða nøktaður
- gera uppskot um innihald, vav og bygnað
- gera eipa kostnaðarætlan

2.2 Málbólkur

Nevndin, ið sett er at gera uppskotið, kundi hugsað sær, at útbúgvingin í høvuðsheitinum verður løgd soleiðis til rættis, at hon fyrst og fremst tekur serstakt fyrivarni fyri teimum ungu menningartarnaðu, sum av sínum breki megna ikki at vera sjálvbjargin og hava ikki somu möguleikar sum onnur at fáa tey menningartilboð í útbúgvingarkervinum, sum er, sum tey sum borgarar í samfélög okkara hava rætt til. Hesi fólk eiga at fáa möguleika at koma á ein eftirskúla til menningartarnað, fáa eina undirvísing, sum kann stimbra menning teirra, so at tey eftir fórimuni læra at vera sjálvbjargin, og sum kann geva teimum nøkur lívsvirði.

Nøkur menningartarnað, "sum eru betur fyri", og sum kundu verið arbeiðsfør, hava vánaligar möguleikar fyri at fáa arbeiði, partvís av tvørrandi stimbran og vinnuútbúgvingarmöguleikar. Hesum bólki av menningartarnaðum átti skúlin eisini at kunnað givið eitt tilboð, sum gjordi tey betur fór fyri at fáa og gera eitt arbeiði.

Möguleiki eיגur eisini at verða hjá teimum, ið kundu hugsað sær tað sum lívsstarv at arbeiða við menningartarnaðum, at koma í skúlan í styttri ella longri tið og á henda hátt fáa eina kenslu av, hvussu tað er at arbeiða við menningartarnaðum.

3. HUGLEIÐINGAR OG STOVNSETING

3.1 Hugleiðing

Tað er ilt at meta um, hvussu stórur tørvur er á einum slíkum skúla, tf eingi ung í hesum bólki eru kannað. Heldur ikki í Danmørk hava teir veruliga kannað, hvussu stórur tann bólkur er, sum kann koma undir heiti menningartarnað. Sjálvsagt eru töl, men um tey kunnu brúkast, er ein stórur spurningur, tí tey eru ofta merkt av, hvør hevur kannað, nær tey eru kannað, og hvar markið millum normal og menningartarnað er sett. Um möguleiki skal verða fyri at gera eina slíka kanning, so er neyðugt fyrst og fremst at seta eitt mark, hvør verður roknaður upp í bólkin, ið ætlanin er at fevna um. Tað er torført.

Tó benda teir upplýsingar, sum tað kortini er eydnast okkum at fáa fatur á í Føroyum, at roknað kann við einum 20 næmingum í slíkum skúla.

Útbúgvingin skal fyrst og fremst vera við til at geva teimum menningartarnaðu lívsvirði, og hon skal skapa möguleikar hjá teimum at fáa eitt arbeidi, ið tey við tf menningarstigi, tey eru á, kunnu gera.

Øll ung hava rætt til javnvirði í ungdomsútbúgvingunum. Tí er neyðugt at geva menningartarnaðum ungum tilboð um eitt 2 - 3 ára útbúgvingarskeið, sum hóskar til evni og gávur teirra, og sum fevnir um praktiskar uppgávur og undirvísing.

Útbúgvingin skal verða givin á ein slíkan hátt, at möguleiki er fyri at seta tiltøk í verk, sum menna evni og gávur næminganna.

Undirvísingen skal verða viðkomandi og seta krøv til hin einstaka eftir fórimuni. Krøvini eiga at gerast størri og meiri viðkomandi, longur næmingurin er í útbúgvingarskipanini.

Tað er nú einaferð so, at øll skulu taka eina avgerð so ella so. Tað er tf eitt endamálið við útbúgvingini, at tey gerast fór fyri at taka eina støðu, og at tey fáa ta fatan, at samfelagnum nýtist tey.

Viðurskiftini kunnu verða lýst soleiðis:

- Tað er órímiligt, tá ið hugsað verður um næmingin, og ósömiligt fyrir samfelagið, at tann menningartarnaði fær ikki høvi sum øll onnur at menna evni og gávur á ein hátt, ið tað er gjørligt hjá tí einstaka.
- Sum frálfidur, er tað dýrt fyrir samfelagið, at menniskjaliga tilfeingið ikki verður ment.

Tað er burturvið at hugsa sær, at menningartarnað kunnu fáa nakað burtur úr vanliga útbúgvingarkervinum. Tey skulu hava longri tíð, og útbúgvingin skal í størri mun vera persónsmennandi.

3.2 Fyriskipanir

Tá ið tað snýr seg um fyriskipanir fyrir menningartarnað, so eru fleiri möguleikar at skipa so fyrir, at tey fáa nøktað tann tørv, tey hava fyrir undirvísing. Fólkaskulkulalógin gevur möguleika fyrir, at tey fáa sernámsfræðiliga hjálp frá 0-18 ár. Eisini eru aðrar skipanir í almannaverkinum, ið eru við til at skapa möguleikar hjá hesum bólki at fáa bókliga og handaliga hjálp. Nevndin heldur tí, at tað er óneyðugt við nýggjari lóggávu á hesum øki, men at eftirskúli verður skipaður innan karmarnar í galddandi lóggávu. Tað verður tó neyðugt, at myndugleikarnir útvega eyka figging til ein slíkan skúla, tí játtanirnar til skúlavertið hava ikki möguleika at figgja ein eftirskúla til menningartarnað.

Áðrenn ein nýggj skipan verður sett í verk aðrastaðni, so er vanligt at gera fleiri royndar- og menningartiltök hesum viðvikjandi, og úrslitið av hesum royndum verður so grundarlagið undir tí skipan, sum farið verður í gongd við. Her í Føroyum hava vit ikki möguleikar fyrir at gera slíkar royndir, tí samfelagið er so lítið, at tað svarar til eina lítlu kommuunu aðrastaðni, og hartil er tað peningaliga tilfeingið so lítið, at heldur ikki her kunnu vit vænta tað stóra. Vit verða tí í mongum féri noydd at læra av teimum royndum, ið aðrir hava gjort og við skynsemi laga tær til færøysk viðurskifti. Tað er neyðugt at hava hetta stevnumið fyrir eyga, tá ið farið verður í holt við at gera eina skipan um eftirskúla til menningartarnað í Føroyum.

3.3 At lýsa menningartarnað

Tað er torført at lýsa menningartarnað. Sigast kann, at málid í hesum føri snýr seg um ung, sum ikki hava havt möguleikar at fáa eina nøktandi undirvísing, tí at tey eru soleiðis brekað.

Samanumtikið kann verða sagt, at hesin bólkur hevur ikki möguleikar at lúka bóklig krøv, ella rættari sagt hevur torført við at lúka tey krøv, ið skúli og aðrir útbúgvingarstovnar krevja, men tey kunnu hava verkligar og skapandi menningarmöguleikar á øðrum økjum, fáa tey möguleikan til tess.

3.4 At lýsa hugtakið undirvísing

Endamálið við undirvísingini er at geva næmingunum bæði virkis-möguleikar og kunnleikagrundarlag, sum hann ella hon ikki hevur havt frammanundan, og skal byggja á tær upplivingar, vitan og royndir, sum næmingurin hevur, áðrenn undirvísingen byrjar. Undirvísingen eigur eisini at vaksa um samfelagsliga førleika næmingsins, líkamikið hvussu virkisstøða hansara annars er, og á tann hátt geva honum möguleikar í umheiminum. Möguleikarnir skulu gera hann betur föran fyri at virka í samfelagsligum samanhangi. Hesi mál kunnu røkkast við samfelagsligum førleika, og ikki bert við serstakum fakligum vinnulívs rættaðum endamáli, sum byggir á tann einstaka sum avbyrgdur einstaklingur.

3.5 Stovnseting

Í Føroyum hava vit ongar nágreniligar kanningar, ið kunnu styðja hugsanina um tørvin á einum skúla til menningartarnað. Heldur ikki í Danmørk eru hesi viðurskifti kannað nágreniliga.

Menningartarnað er eitt ógvuliga vítt hugtak, sum er bæði arvaliga og alislige treytáð, men tað kann eisini vera eitt úrslit av samfelagsligum trupulleikum. Felags fyri øll menningartarnað er, at tey hava vanligar innlærutrupulleikar. Tey hava flest øll fingið serundirvísing í fólkaskúlanum, og tey hava fingið ymsi undirvísingartilboð alt eftir breki teirra.

Um ráðleggingarviðurskiftini kann stutt og greitt verða sagt, at tá ið ein slík ætlan kemur fram, so visir tað seg altið, at ein bólkur stuðlar ætlanini. Hesin bólkur roynir at fáa

gongd á málid og roynir sít besta, at fáa úrsliðið so gott sum gjørligt. Hetta er tó bert galldandi í tí innleiðandi umfarinum, tí sjálv verkætlánin verður oftast sett í verk av myndugleikunum ella bólkum, ið hava fingið ein ávísan myndugleika til at fullføra verkætlánina. Hóast bólkar ella myndugleikar hava lagt ætlanina, so kemst tó ikki uttanum, at tann, ið verður settur at skipa fyrir einari slíkari verkætlán, fer at hava avgerandi ávirkan á, hvussu verkætlánin eydnast. Tað er tí avgerandi, hvør fer at skipa fyrir verkætlánina, tá ið arbeiðsbólkurin er liðugur við arbeiði sít.

Ein týdningarmikil tátturn í hesum sambandi er at orða, hvørjar vónir samfelagið/næmingurin setur til ein slíkan skúla, sum her er talan um. Nakrar av hesum vónum/ætlanum eru at gera okkurt ørvísi, og so eru heilt nýggjar uppgávur, sum krevja nýtt innlit og fimi.

Samfelagið setur stórar vónir og krøv til undirvísingar- og útbúgvingar-kervið, sum verður brúkt til at halda fast um høvuðssamfélagslig virði og geva komandi ættarliðum vitan og fimi. Skjótari samfelagið broytist, meira samansett (kompliserað) verða krøvini til skúlan. Somu krøv, sum í undirvísingarverkinum annars, eisini galda í einum eftirskúla til menningartarnað.

3.6 Hvørja undirvísing

Tað verður undir øllum umstøðum lærarans/skúlans uppgáva saman við næmingunum at leggja undirvísingina soleiðis til rættis, at næmingarnir kunnu síggja eitt samband ella eina ætlan við tí, sum teir skulu fåast við. Á henda hátt verður undirvísingin ikki einkisigandi smálutir í lærubókum ella skiftir leysliga úr einum virksemi til annað.

Arbeitt eigur at verða við viðkomandi spurdómum í tí dagligu undirvísingini og á praktikkstøðum, tí teir geva næmingunum eina kenslu av tí, ið er týdningarmikið. Næmingurin eigur ikki at fáa gjørdar spurdómar.

3.7 Undirvísingarhættirnir eiga at laga seg eftir umstøðunum

Tað er torfört at vísa á eitt ávist háttalag í undirvísingini. Í ávísum féri kann ein háttur vera góður í einum bólki, og ein annar fær als einki burturúr. Tað eru umstøðurnar, ið eru avgerandi fyrir háttin, sum verður nýttur. Undirvísingin má tó laga seg eftir umstøðunum.

Undirvísingin, har næmingurin er í eini ávísari ítökiligari støðu, kann verða góð ella vánalig, tað veldst um undirvísingarhættirnar, ið nýttir verða, men tað veldst ikki minni um læraran.

Tað er neyðugt, at lærarin sjálvur roynir at finna eitt háttalag, sum kann verða nýtt.

3.8 Samstarvspartar

Vanligt er, at landið og/ella kommunurnar taka sær av tf fíggjarliga. Ein skúli, sum her er talan um, kann uttan iva koma undir lög um fólkaskúlan § 3, 4. og 5. stk. So her verður tað uttan iva Landsskúlafyrisingin, Sernámsfrööliga Ráðgevingin og Føroya Landsstýri, sum bæði fyrisingarliga, fíggjarliga og námsfrööliga verða teir samstarvspartar, sum ein skúli til menningartarnað fer at hava samiskifti við.

Einum slíkum skúla nýtist eisini ráðgevar av ymsum slag, sum kunnu ráðgeva næmingum, lærarum og foreldrum, bæði í eini undirvísingar-støðu og eisini dagliga.

Aðrir samstarvspartar eru Almannastovan, næmingar, lærarar, praktik-/arbeiðspláss, foreldur o.o., sum skúlin fer at samstarva við ella fer at hava samband við á ein ella annan hátt.

3.9 Samarbeiðsviðurskifti

Samarbeiðið millum leiðshu, lærarar og næmingar er ein sera týdningarmikil tåttur í arbeiði skúlans. Eisini er neyðugt at hava gott samskifti við teir myndugleikar og teir stovnar, sum skúlin skal samstarva við - bæði fyrisingarliga, námsfrööliga og fíggjarliga. Samarbeiðið kann eisini snúgva seg um viðurskifti við aðrar skúlar. Í hesum sambandi eigur serliga at verða hugsað um viðurskiftini millum heim og skúla.

Samarbeiði krevur tið til innanhýsisksamskipan, til ráðlegging og umrøðu, at venja nýggj framferðarmynstur og gyrdi og fjelbroytni til at samvirka um uppgávurnar.

Samarbeiði krevur fimi og evni til at lurta og at samstarva. Tað er ógvuliga týdningarmikið, at hesin førimunur verður mentur læraranna millum, og at hann ikki bert er nakað, sum næmingarnir skulu duga. Fólkaraðisligar hugsanir treyta, at næmingurin býr í einum fólkaraðisligum umhvørvi, tf má skúlin byggja gerandisdagin á eitt fólkaraðisligt samarbeiði.

3.10 Royndir

Av tí at eingin eftirskúli til evnaveik hevur verið í Føroyum, so hava vit ongar royndir at byggja á. Tað verður tí neyðugt at leita sær ráð og stuðul hjá teimum, sum hava royndir á hesum øki, her verður hugsað um, hvussu danir m.a. hava loyst henda spurning. Tað er natúrligt at leita sær ráð haðani, tí í hesum sambandi hava vit havt nögv samstarv við eftirskúlar til menningartarnað í Danmørk, tí tey menningartarnaðu, ið eru farin í eftirskúla, eru fyri tað mesta farin til Danmarkar. Tað verður tí uppgáva nevndarinnar í bygnaðararbeidiðnum og teínum, sum möguliga fara at standa fyri ætlaðu verkætlani, at duga at brúka hesar royndir á ein skilagóðan hátt, so tann skúlin, sum verður úrslit av hesum arbeidi, fer at byggja á tær bestu av hesum royndum.

3.11 Menningartarnað í fólkaskúlanum

Undirvísingin í fólkaskúlanum, soleiðis sum hon hevur verið framid higar til dags, leggur stórstan dentin á bókligan lærðóm. Tá ið mett verður um, hvat og hvussu nögv tann einstaki næmingurin hevur fингið burtur úr skúlagongdini, hugsa fólk flest eisini um, hvat er komið burtur úr bókliga. Endamálsgrein fólkaskúlans leggur tó sera stóran týdning í nögv onnur lívsvírði enn bókligan lærðóm og fórleika.

Síðan 1979, tá ið nýggja fólkaskúlalógin kom í gildi, hava alt fleiri og fleiri menningartarnaðir næmingar gingið í fólkaskúlanum. Royndirnar vísa, at hetta hevur havt bædi fyrimunir og vansar.

Teir næmingar, vit tosa um, hava gingið í fólkaskúlan í minst 7 ár. Teir eru brekaðir til vit - eitt brek, sum natúrliga ger tað torfört at ogna sær bókligan lærðóm.

Vit mugu ásanna, at fólkaskúlin var ikki í fyrstuni fyrireikaður og hevði lítlan og ongan fórleika at taka sær av hesum næmingum og hevði tí lítið at geva teimum eftir endamálsgrein fólkaskúlan. Hesi viðurskifti eru væl batnað hesi umleið 15 árin. Tað skerst tó ikki burtur, at enn er langt á mál.

3.12 Fyrimunir og vansar í fólkaskúlanum

Fyrimunirnir fyri menningartarnað - einamest menningartarnað í niðara endanum - ið hava gingið í fólkaskúlanum, hava verið, at tey fyrst og fremst eru góökend og sjónlig millum vanlig börn, og tínæst hava lært og eru ment av samspælinum og samskiftinum við

hini børnini í skúlanum. Hetta hevur eisini gjört, at hugburðurin hjá bæði vaksnum og børnum til henda bólk eisini er broyttur rættan veg. Tað hevur víst seg, at hesin bólkur av menningartarnaðum sjál丹 verður happaður o.l. Fyrimunirnir fyri menningartarnað, sum hvat viðvíkur vanligum viti og skili eru betur fyri, hava ofta verið torførir at fáa eyga á. Mangan er tað øvugt. Hesi menningartarnaðu mennast ofta skeiva vegin av somu umstæðum, og verða oftari happað o.t.

Vansarnir í fólkaskúlanum hjá menningartarnaðum hava verið, at fólkaskúlin lítið og einki hevur havt at seta í staðin fyri bókligan lærðom, sum kundi stímabrað tey evni og tær gávur, menningartarnað í ymiskum fórum annars heilt greitt hava til at ogna sær annan lærðom, ið kundi givið teimum fórleika at megna ymiskt virksemi, sum ikki í so nögv krevur bókligar fyritreytir, men sum kortini hevur virði bæði hjá tí einstaka menningartarnaða næmingi sjálvan og øðrum, ja fyri samfelagið alt. Slíkur lærðomur kundi væl vigað upp ímóti ómegdini hjá hesum næmingum í bókligu lærugreinunum.

3.13 Niðurstøða

Samanumtikið má tann sannroynd té ásannast, at hóast fólkaskúlin hevur royt sítt besta, so hevur hann ikki verið férur fyri at geva menningartarnaðum tað, teimum hevur tørvað, tí hann hevur ofta ikki havt umstæður og fórleika at taka sær av hesum næmingum.

Niðurstøðan má sostatt verða, at sjálvt grundarlagið, hin menningartarnaði næmingurin hevur havt at byggja á eftir fólkaskúlan, hevur verið ógvuliga viðbrekið og skirvisligt.

3.14 Hvussu man hin menningartarnaði hava kent seg í fólkaskúlanum?

Vit eiga eisini at hugsa um, hvørja ávirkan tað man hava havt á persónsmenskuna hjá tí einstaka menningartarnaða næminginum, at hann hevur verið noyddur at fingeð í einum skúla í minst 7 ár, og so at siga einki hevur fingeð burtur úr tí bókliga lærðominum, meðan allir hinir, sum hann ber seg saman við, hava fingeð nakað burturúr. Alla hesa tíðina hevur hin menningartarnaði lítið og einki fingeð, sum vigar upp ímóti hesum. Tað, at heimið möguliga hevur ikki skilt trupulleikarnar hjá næminginum, ella hevur ikki megnað og dugað nóg væl at nøkta tann serliga tørv, hesin næmingur ofta hevur, hevur ikki gjort støðuna betri.

3.15 Hvat vísa royndirnar?

Royndirnar sýnast at vísa, at hesar umstøður í skúlanum bila ikki so nögv hjá tí menningartarnaða, sum hvat viti og skili viðvíkur, er verri fyri. Hesin næmingurin gáar helst ikki eftir muninum millum seg og hinar vanligu næmingarnar, heldur ikki sýnist tað at nerva hann, at hann ikki dugir tað sama sum floksfelagarnir. Foreldur og systkin skilja ofta væl serligu trupulleikarnar og tørvin hjá hesum menningartarnaðu, og persónsmenska næmingsins mennist rættan veg.

Men royndirnar vísa eisini, at er hann betur fyri, tá ið hugsað verður um vit og skil, so er hann fórr fyri at sammeta seg við vanligu næmingarnar og síggja og skilja munin. Tað átti ikki at komið óvart á nakran, ella kenst nøkrum ónatúrligt, at persónsmenskan hjá fleiri úr hesum bólki av menningartarnaðum næmingum mennist skeiva vegin barnaskúlaárini og tá serliga seinnu barnaskúlaárini. Tað, at hann megnar ikki at ogna sær bókligan lærdóm sum floksfelagarnir og fær ikki nakað í staðin fyri, sum vigar upp ímóti, ger, at hann upplivir ein ósigurin fyri og annan eftir alla skúlatíðina. Foreldur og systkin hjá menningartarnaðum skilur ofta ikki so væl teirra serligu trupulleikar og tørv.

Eisini vísa royndirnar, at alt ov nögvir menningartarnaðir ungdómar, sum hvat viti og skili viðvíkur eru í betra endanum, fáa nú stórar trupulleikar, sum einki beinleiðis samband hava við skilsbrekið, men eru av sosialum slag. Nú er næmingurin ofta í tí støðu, at umframta at hava skilsbrek, sum tarnar menning hansara, so hevur hann eisini fingið sosialar trupulleikar, sum eisini tarna menningini.

Onkur hevur nevnt henda bólkin av menningartarnaðum við ikki so stórum skilsbreki: "Tey, sum eru so væl fyri, at tey eru illa fyri". Onkur annar nevnir hann: "Hin misrøkti bólkurin".

3.16 Støðan hjá menningartarnaðum eftir lokna fólkaskúlagongd

Verður hugsa um støðuna annars hjá menningartarnaðum sum heild, nú ið tey fara úr fólkaskúlanum, og nú ið tey sum onnur ung skulu byrja eitt sjálvstøðugt líf, sæst ofta:

- At tey hava trupulleikar við sjálvstøðugt at vera sjálvbjargin - reinføri við sær sjálvum, klædnavask og vanliga reingerð í egnari sbúð, matgerð, fara til handils ella nýta tær ymsu almennu tænasturnar. Men fleiri av teimum høvdu kunnað lært hetta, fingu tey røttu umstøður, stuðul og venjing
 - At summi duga als ikki at gera eitt vanligt arbeiði ella at bera seg at á einum arbeiðsstæði, og onnur dugdu at gera hetta, um onkur, sum skilti serstøðu teirra, var at vegleitt, stuðlað og hjálpt teimum.
-

- At tey hava trupulleikar sjálvstøðugt at nýta almenn frítföartilboð, men fleiri høvdu kunnanð lært hetta, fingu tey røttu umstøður, stuðul og venjing.
- At fleiri hava trupulleikar við sosialari samveru, atburði, at knýta vinabond o.s. fr. Hava sera torfört við at skilja og góðtaka kropsligu og kensluligu broytingarnar skiftisárini. Fleiri eru løtt at arbeiða uppá og øsa, tey eru løtt at happa. Fleiri eru óvanliga góðtrúgvín, løtt at lokka og kenna trøngd til at hevda seg. Tey koma sær tí skjótt upp í ólevnað sum rúsmisnýtslu, kriminalitet o.t. og eru í serligum vanda fyri at verða misnýtt á ymiskan hátt.

Tað er alment viðurkent, at støðið undir einum góðum vaksnamannalífi verður lagt barnaárini. Av omanfyri nevndu orsökum er tað støðið, fleiri av hesum næmingum hava at byggja á, tá ið teir fara úr fólkaskúlanum, sera skirvisligt.

3.17 Høvuðsmál

Flestu av hesum næmingum tørvar tí mest at menna og stimbrað persónmenskuna á slíkan hátt, at hon kann geva betri gróðrarlíkindi at menna teir meira, soleiðis at teir fáa bestu möguleikar at gerast so sjálvbjargnir og samfelagsgagnligir borgarar sum gjørligt í øllum lívsins viðurskiftum. Hetta eיגur eftirkúlin tí at seta sær sum høvuðsmál við tí einstaka næminginum.

3.18 Stevnumið eftirkúlans

Hægra endamálið hjá einum skúlatil ung menningartarnað verður natúrliga tað sama sum endamál fólkaskúlans, soleiðis sum tað verður orðað í § 2 í fólkaskúlalögini. *“Uppgáva fólkaskúlans er við støði í heimligari mentan og samarbeiði við heimini at geva næmingunum möguleika at ogna sær kunnleika, fími, arbeidshættir og málbering, sum virka við í fjølbroyttu menningini hjá teimum einstøku næmingunum, soleiðis at teir kunnu gerast gagnlig og sjálvstøðug menniskju í heimi og samfelag.*

2. stk. Fólkaskúlin má tí í øllum virki sínum royna at skapa sovorðin líkindi fyri uppliving og sjálvsþirksemi, at næmingurin kann økja hugin at læra, royna sítt hugflog, venja síni evni til sjálvstøðuga meting og støðutakan og menna seg í treysti til sín sjálvs og til teir möguleikar, sum eru í felagsskapinum.

3. stk. Fólkaskúlin skal í sátt og samvinnu við heimini hjálpa til at geva næmingunum eina kristna og siðalagsliga uppalang og fyrireika teir at liva við í og vera við til at taka avgerðir undir felags ábyrgd í einum fólkærðisligum samfelag. Skúlin skal fremja andsfrælsi og tolsemi og leggja dent á at skapa eitt gott samarbeiði millum lærarar og næmingar og millum skúla og heim.

Meira nágreniligt, men stutt sagt, er endamálið at gera einstaka næmingin fóran fyri at skapa sær eitt so dygdargott og sjálvstøðugt vaksnamannalív sum gjørligt við grundarlagi í teimum trimum høvuðstættunum í lívinum: **Bústaði, arbeiði og frítíð.**

4. ENDAMÁL OG INNHALD

4.1 Endamál

Útbúgvingarendamálið er:

- at menna virkishug og forvitni næmingsins og fremja hug, evni og fimi at læra, læra hann at kanna og læra, so hann kann verða virkin í egnari lívsstøðu.
- gjøgnum verkliga undirvísing og praktikk at geva teimum ungu möguleika at gera royndir, ið kunnu menna teirra sjálvslít, so at tey gerast virkin í samfelagnum,
- at økja möguleikar teirra fyri at greiða tær dagligu uppgávurnar eins og frítíðina, og somuleiðis at geva teimum ein almennan førleika.
- at skapa möguleikar fyri, fyrireika og hjálpa til, so at næmingurin kann koma út í tað vanliga gerandislívið og vera virkin í tí dagliga (útslúsingarfasan).

Endamálið kann verða rokkið gjøgnum eitt útbúgvingarskeið, ið byggir á støðu næmingsins, og stimbrar og mennir hann, so at hann er færur fyri at taka ímóti og viðgera undirvísingina, so hon kann verða grundarlagið undir möguleikum hansara at menna evni og fimi til at læra. Hetta skal verða framt og stuðlað gjøgnum undirvísing og praktikk

Somuleiðis skulu skapandi evni næmingsins og fimi at finna uppá verða styøj (stimbrað).

4.2 Grundhugburður útbúgvingarstovnsins

Grundarlag útbúgvingarstovnsins í tí dagligu undirvísingini er virðing fyri rætti einstaklingsins til eina fjølbroytta menning innan karmarnar í einum pliktandi felagsskapi, ið byggir á sínámillum álit og ábyrgd. Útbúgvingarstovnurin hevur eitt elvilit grundsjónarmið viðvíkjandi menniskjanum, tað merkir, at menniskjan lærir og mennir seg best í samanspæli við onnur. Menniskjan hevur rætt til egið virksemi at ogna sær kunnleika. Menniskjan verður fatað sum ein persónur fram um lutir. Menning og innlæring skulu verða fatað sum ein sínámillum gongd.

4.3 Undirvísingarinnihaldið

Undirvísingarinnihaldið má verða gjort soleiðis, at tað rúmar ítokiligar og viðkomandi virkismöguleikar hjá næminginum.

Undirvísingen má byggja á búnaskap næmingsins, og royndir hansara mugu verða settar, sum stóðan er. Undirvísingen má eisini byggja á umstøður og viðurskifti, útbúgingarstøðu og samfelag sum heild.

Undirvísingarendamálið fyri næmingarnar er grundarlagið undir einum felags innihaldi í arbeiðnum.

Endamálið er, at næmingurin skal uppliva samlagið og fyrimunirnar við samarbeidi um at loysa felags uppgávur.

Somuleiðs fáa næmingarnir möguleika at læra hvor av øðrum og læra at hjálpa hvor øðrum.

Undirvísingargrundarlagið eiger at byggja á tað, sum næmingurin kennir og kann samanbera við. Evni og uppgávur skulu rökka út um karmar skúlans. Arbeitt verður við heildum, sum eru grundaðar á royndir og vitan næmingsins.

Heildarúslitið skal enda við, at allir næmingarnir uppliva eitt úrslit av at arbeiða í felag. Hetta merkir, at næmingarnir læra at byggja á virkismöguleikarnar hvor hjá øðrum, at teir kunnu býta arbeiðsupp-gávurnar í millum sín, soleiðis at allir eiga ein part av felags loysnini. Tað merkir tó ikki, at allir kunnu ella skulu loysa allar uppgávurnar. Arbeiða næmingarnir við einum felags innihaldi, verða teir eisini færir fyri at loysa ósemjur.

Tað er av alstórum týdningi, at skúlin hjálpir og lærir næmingarnar at fáa sær varandi vinir og kenningar. Tey ungu, sum talan er um, duga sjálv helst ikki hetta. Ofta eru tey ógvuliga einsamøll, hóast tey tykjast glað. Teirra findarblídni er eitt slag av neyðarrópi, sum vit vita um frá øvundsjúkum børnum. Tann dagin, tann menningartarnaði ikki eiger foreldur ella systkin at koma til, er neyðugt hjá honum at hava vinir og kenningar bæði í bólki sínum og ikki í bólkinum.

Skúlans endamál er ikki rokkið, hava næmingarnir einki at fara til, tá ið tey 2 - 3 árini eru farin. Næmingarnir, sum eru búir at fara í vanligt arbeiði, skulu hava arbeiðspláss at fara í, og teir næmingar, ið megna vardan verkstað, skulu ikki á bfölista.

Tann frægari parturin eru næmingarnir, sum í fólkaskúlanum kendu seg ótryggar, høvdu mist áltið á øllum, og ikki minst sær sjálvum. Teir eiga ikki at uppliva, at einki er til teirra eftir lokna skúlagongd, tí so verður skjótt tað álit, sum skúlin kanska megnæði at byggja upp, niðurbrotið.

Teir næmingar, ið hava verið ringast fyri, hava við stríð og strev lært so mikið, at teir duga at loysa onkra lítla uppgávu; men hesir næmingar vísa seg at gloyma skjótt aftur, so umráðandi er, at teir sleppa í gongd beinan vegin.

Tað er uppgávan hjá teimum, sum starvast í skúlanum, at fara út í samfelagið og gera vart við, at um so og so langa tíð eru nøkur ung, sum hava mugu fáa arbeidi/verkstað. Eins og við øðrum skúlum, so er eisini neyðugt við samstarvi millum skúlan og vinnulfvið/samfelagið.

Sama er galldandi viðvískejandi sambýli. Her er endamálið útslúsing. Tað er ikki ætlanin, at næmingarnir skulu heim til foreldrini, hava teir ikki hug til tess. Sum áður frásagt, so gloyma nögvir av hesum næmingunum skjótt, og heima hjá foreldrunum er óvist, um teir sleppa at royna tað, teir duga.

4.4 Skúlabyrjan við dagfördum innihaldi og framhaldandi dagføring

Vit ásanna, at vit í Føroyum ikki kunnu byggja á royndir við hesum skúlaformi, tf verður hildið at vera alneyðugt, at tey fólk, sum í skúlum skulu starva frá byrjan, fáa möguleika at kunna seg við, hvussu slíkir skúlar eru aðrastaðni í okkara grannalondum, t.d í hinum Norðurlondunum, har slíkir skúlar hava mong ár á baki. Nevndi kunningarmöguleiki eיגur eisini at vera eitt krav. Tað skuldi á tann hátt verið möguligt at soldað frá tær bestu royndirnar, sum eru gjørðar í okkara grannalondum, og soleiðis sloppið undan óneyðugum byrjanarmistökum.

Möguleiki eigur eisini at vera fyri, eins og tað eiger at verða kravt, at starvsfólkid fylgir væl við øllum nýggjum, sum kemur fram, um hvussu umstøðurnar og tilveran í heila tikið hjá hesum samfélagsbólki kunnu verða gjørðar betri. Hugsað verður serliga um teir nögv betri möguleikarnar, storri framkomin lond hava at granska, kanna og gera royndir.

Ein skúli sum hesin átti eisini at fingið tilknýti til t.d danskan serkunnleika á økinum ígjøgnum teirra "Videncenter", haðani dygdargóð ráðgeving kundi fingist í serligum sosialpedagogiskum, psykologiskum eins og fysiologiskum spurningum.

Aðalmálið má vera at troyta allar hugsandi möguleikar fyri, at hesin skúlin skal hava so góð líkindi sum yvirhøvur möguligt at rökka sínum endamálum til gagns fyri hin einstaka menningartarnaða næmingin, tey, sum varða av næminginum, eins og samfelagið alt.

4.5 Næmingalagað undirvísing

Fyri at kunna lúka endamálssetningin og rökka málinum má undirvísingen vera næmingalagað. Hon skal laga seg eftir persónsmensku, sosialum grundarlagi og fórleika einstaki næmingurin hevur at byggja á.

4.6 Persónsmenskan

Fyrst og fremst eיגur undirvísingen at leggja dent á at skapa næminginum gróðrarlíkindi at menna sjálvsálit, sjálvsvirðing, realistiskari sjálvfatan og sjálvvirðismetan. Hann eiger at verða lærdur og vandur til at fata tað at vera álitandi, nærlagdur, vælgjördur, stundisligur og støðugur. Góðtaka, at sær verða sett rímilig krøv og rímiligar treytir. Fylgja reglum. Í hesum sambandi eiger hann eisini at verða lærdur og vandur til á høviskan og siðiligan hátt sjálvur at seta rímilig krøv, eins og at tala at á sama hátt, um honum verða sett órimilig krøv og órimiligar treytir. Hann eiger at verða vandur til at kenna tað at hava ábyrgdarkenslu fyri felagsskapinum, hann er partur av, soleiðis at hann eisini lærir og mennist í samskiptinum og samstarvinum í hesum felagsskapi.

4.7 Brekið

Tað hevur alstóran týdning, at næmingurin lærir at vita, hvat brek sitt er og at góðtaka tað. Men eins týdningarmikið er tað at læra næmingin at liva við brekinum á slíkan hátt, at tað nervar ikki lívsdygdina. Hann eiger eisini at verða fyrireikaður til at verða noyddur at tola ágang frá óvitandi og litið umhugsnum fólk, tí at hann er soleiðis brekaður. Fyrireikaður á slíkan hátt, at hann gerst so harðbalin, at hann er sjálvbjargin í einum samfelagi, sum í summum fórum fer at kennast honum ringt at fata og er miskunnarleyst.

4.8 Atburður og lívsførsla

Hin einstaki næmingurin eiger eisini at læra at kenna týdningin av góðum, siðiligum og sœmiligum atburði, eins og týdningin av natúrligari og sunnari sosialari samveru, natúrligum og sunnum kærleikslívi, eisini kynslívi og tí, sum natúrliga er tengt at tí -

sjálvsagt eisini vansarnar og í summum fórum vandarnar við ónatúrligum og ósunnum kærleikslívi, kynslívi og lívssførslu sum heild.

4.9 Lærugreinir

Undirvísingin eigur at verða framd bæði gjøgnum verkligar, handaligar og skapandi lærugreinir, umframt kropsligar og musiskar lærugreinir. Royndir aðrastaðni hava prógváð, at hesar lærugreinir byggja upp og geva menningartarnaðum mest bæði handaliga og andaliga. Av áðurnevndu orsökum eigur minni dentur at verða lagdur á beinleiðis bókligar og ástøðiligar lærugreinir, soleiðis sum vanliga verður undirvíst í hesum, tó ber til at "smugla" hesar lærugreinir inn í skúlan saman við teimum, sum nevndar eru.

4.10 Umhvørvið í skúlanum

Fyri at skapa einstaka næminginum so góð og stimbrandi menningar-líkindi, trivnað og hug til framtak sum gjørligt, er neydugt at fara um næmingin við slíkum kærleika og tolsemi, at hann kennir seg góðtiknan og kennir seg tryggan, at hann fær viðurkenning fyri sín avrik, at hann verður stuðlaður og eggjaður til at kýta seg mest möguligt til at menna seg og fáa sum mest burtur úr sínum evnum og fortreytum og soleiðis fremja sínar möguleikar.

4.11 Grundleggjandi treytir fyri at fáa skúlan at eydnast

Grundleggjandi treyt fyri at fáa slíkan skúla at fremja endamálið er, at hann verður skipaður sum kostskúli, og at skúlaskeiðið verður 2, möguliga í summum fórum 3 ár. Ein onnur grundleggjandi treyt er, at starvsfólkið, lærarafólk, pedagogar og möguliga onnur, umframt kravdar útbúgviningar hvor á sínum øki hava menniskjaligar dygdir sum t.d. góðan hugburð og tokka til hesar serligu næmingar, at tey hava evni til at seta seg inn í støðuna hjá einstaka næminginum, at tey eru dugnalig, nærløgd og tolsom eins og hava handalag og hegni til at fáast við hesar næmingar. Triðja grundleggjandi treytin er, at starvsfólkið, tá ið skúlin byrjar, hevur havt möguleika fyri at kunna seg um slíkar skúlar aðrastaðni.

5. KOSTNAÐARÆTLAN

Í fyrstu syftu verður roknað við, at umleið 20 næmingar eru í skúla hvort lestrarskeið. Tímatalið til hvønn lærara er 27 v/t. Harumframt er neyðugt at hava onnur fólk, ið skulu taka sær av næmingunum bæði til undirvísing, matgerð og umsiting.

Roknað verður við 1 leiðara, 6 lærarum, 8 pedagogum, 1 umsjónarmanni, 2 reingerðarfólkum, 1 skrivstovufólki, 1 verkstaðarfyristøðufólki og 1 í kokinum, tilsamans 21 fólk til uml. 20 næmingar.

Mett kostnaðarætlan:

	mðr.	árliga	eing. útr.
1 leiðari í lønarflokki 33	kr. 22 280	kr. 267 360	
6 lærarar	" 105 930	" 1 271 160	
8 pedagogar	" 120 000	" 1 440 000	
2 reingerðarfólk	" 20 000	" 240 000	
1 skrivstovufólki	" 16 000	" 192 000	
umsjónarmaður	" 16 000	" 192 000	
køksfyristøðufólki + hjálp	" 20 000	" 240 000	
verkstaðarfyristøðufólki	" 17 000	" 204 000	
lønir	" 337 210	" 4 046 520	
húsaleiga	" 10 000	" 120 000	kr. 300 000
ljós og hiti	" 10 000	" 120 000	
undirvísingartilfar	" 6 000	" 60 000	kr. 200 000
umsiting av hølum og tilfari	" 10 000	" 120 000	
útvegan av amboðum	" 2 000	" 24 000	kr. 300 000
innbúgv	" 0	" 0	kr. 500 000
útreiðslur til kostdeildina	" 35 000	" 350 000	
amboð til kostdeildina	" 2 000	" 24 000	kr. 200 000
aðrar útreiðslur til samans	" 65 000	" 818 000	" 1 500 000
útreiðslur tilsamans	" 402 000	" 4 864 000	" 1 500 000

Roknast má við, at skúlin við kostdeild fer at kosta uml. 5 mið. kr um árið at reka. Stovnsetingarútreiðslurnar eru ikki taldar uppf.

5.1 Viðmerkingar til kostnaðarætlanina

5.1.1 Leiðaraløn

Roknað verður við, at leiðarin verður settur í 33. lønarflokk, sum er vanligur lønarflokkur fyrir skúlastjórarnar í teimum stóru skúlunum.

5.1.2 Lærarar og pedagogar

Í minsta lagi 6 lærarar og 8 pedagogar mugu verða settir at taka sær av tí dagligu undirvísingini og eftiransanini. Verður kannað eftir, hvussu nógvir lærarar og pedagogar starvast í slíkum skúlum í okkara grannalondum, so er talið tað sama.

5.1.3 Skrivstovu- og umsjónarfólk

Neyðugt verður at seta skrivstovufólk og eitt umsjónarfólk, sum undir leiðslu skúlaleiðarans ávikavist taka sær av skrivstovuarbeiðnum og umsjónararbeiðnum.

5.1.4 Húsligt arbeiði

Sett verða starvsfólk til matgerð, reingerð og annað húsligt arbeiði, tí roknað verður við, at næmingarnir bara gera partvis mat og húsligt arbeiði sum ein part av undirvísingini.

5.1.5 Húsaleiga

5.1.6 Hvussu stór húsaleigan verður, er ikki gott at vita, tað veldst um, hvørji og hvussu stór hølini verða. Tí er torført at vita, hvussu stór henda upphædd verður. Sama er við ljósi og hita.

5.1.7 Undirvísingartilfar

Somuleiðis er torført at seta upp eina fíggjarætan fyrir undirvísingartilfar. Hesir næmingar fara at skula hava meiri undirvísingartilfar enn aðrir næmingar, tað er tf torført at seta upp eitt nágreniligt tal, men roknað verður við, at talið er á leið.

5.1.8 Umsiting

Ein týdningarmikil tåttur í hesum arbeidi er umsiting av hølum og tilfari. Eisini her er torfört at siga, hvussu nögv verður brúkt. Tað veldst fyrir ein stóran part um, hvussu positivir teir játtandi myndugleikarnir eru.

5.1.9 Eingangsútreiðslur

Um ætlanin er at fara í holt við ein eftirskúla til menningartarnað, so verður neyðugt við nøkrum eingangsútreiðslum til innbúgv og annað. Um hesar útreiðslur kunnu verða lagdar til fleiri ár, er kanska ivasamt. Hetta eru tó ikki útreiðslur, ið skulu roknast upp í árligu figgjarætlan skúlans, men harafturfmóti skal umsiting av hesum roknast upp í hana.

5.1.10 Kostdeildin

Hvussu nögv kostdeildin fer at kosta, er ikki so lètt at rokna. Aðrastaðni rokna tey eina ávísa upphædd til hvønn næming um dagin. Skal næmingurin vera á skúlanum um vikuskiftið, kostar hetta tilsvarandi meira. Í hesa upphædd er eisini roknað gisting og tað, ið hoyrir til eina kostdeild, men ikki ábøtur o. t.. Tað er sett fyrir seg. Hildið verður, at talið er á leið.

6. HØLI, ÚTBÚNAÐUR O. A.

6.1 Undirvísingarhøli

Tað er umráðandi, at undirvísingarhølini eru undir somu lon. Tó má frávik vera hesum viðvíkjandi, tá ið talan verður um undirvísing í slíkum, sum bert kann vera uttanhýsis. Er ætlanin, at skúlin skal hýsa einum 20 næmingum, og onkur er rørslubrekaður, so er neyvan nakað sethús, sum er egnað sum undirvísingarmiðdepil.

6.2 Bústaðir

Har einir 20 næmingar skulu búgva, má vera rúmsátt. Møguleikarnir eru tveir, antin búgva allir undir somu lon ella búgva teir í fleiri eindum. Hildið verður, at torfært verður at finna 4 - 5 egnað sethús á sama stað. Spurningurin er eisini, um tað loysir seg fíggjarliga at búgva í fleiri eindum, tá ið tað snýr seg um fløgu og rakstur.

6.3 Útvegan

Mælt verður til, at leitað verður eftir stórum bygningum, ið eru egnaðir til endamálið, og eru slíkir bygningar ikki, so setur nevdin fram uppskot um, at egnað hús verða bygd til endamálið, sum umframt undirvísingarhøli og kostdeild eisini skulu kunnu hýsa skúlaumsitingini.

Skúlahølini eiga at liggja í bygdum øki, so at møguleikar eru hjá næmingunum at koma í samband við alt tað, sum kann hugsast at kunna menna næmingin - t.d. ítróttarøki, mentanar- og onnur frítíðartilboð og ymsar vinnugreinir.

Eisini eigur at verða hugsað um, at møguleiki skal vera fyri, tá ið skúlin hevir frí, at nýta hølini á annan hátt enn bert til omanfyri lýsta endamál - sum t. d. summarhotell, skeiðs- og fundarmiðdepil og háskúla.

7. LEIÐSLA

7.1 Stýrið

Arbeiðsbólkurin skjýtur upp, at gjørd verður ein reglugerð fyrir skúlan, og at sett verður eitt stýri, ið hevur eftirlit við og ábyrgd av, at reglurnar fyrir skúlan verða hildnar, og at áloegd tiltök verða framd.

Stýrið verður mannað við:

- 1 umboði valt av teimum, ið varða av næmingi, sum gongur í skúlanum,
- 1 umboði valt av Javna,
- 1 umboði valt av øllum meðarbeiðarum í skúlanum,
- 1 umboði valt av Almannastovuni og
- 1 umboði valt av Landsskúlafyrisingini.

Stýrið ger tilmæli um at seta leiðara og skal saman við leiðaranum geva tilmæli um at seta starv, har tann setandi myndugleikin liggur aðrastaðni enn hjá stýrinum, og setur saman við leiðaranum tey starvsfólk, har skúlin er setandi myndugleiki.

Stýrið góðkennir tað árliga uppskotið til figgjarætlan skúlans.

7.2 Skúlaleiðarin

At stýra skúlanum dagliga verður settur ein leiðari, ið hevur tað fyrisingarligu, námsfrøðiligu og figgjarligu ábyrgdina av skúlanum. Leiðarin ger ta árligu figgjarætlanina fyrir skúlan. Leiðarin skal eisini mynda skúlan innan- og uttanhyís. Hann skal eftir fólkaraðisligum sjónarmiðum vera við til at leggja til rættis og stimbra alt námsfrøðiligt virksemi í skúlanum. Hetta skal gerast í samskifti við bæði næmingar og starvsfólk. Tað merkir, at høvuðsuppgávan hjá leiðshuni er tengd at teimum uppgávum, sum fastlagdar eru í endamáli og reglugerð skúlans. Hesar uppgávur skúlans fremur leiðslan dagliga, og sum miðvist leggur dent á tørvin hjá bæði næmingum og starvsfólk. Ein týðandi partur av leiðsluvirkseminum verður næminga- og starvsfólkasamrøðan.

8. LÆRARARNIR

8.1 Hvørjir verða lærararnir

Sambært krøvunum til teirra, ið verða sett at undirvísa og at verða um næmingarnar, so eiga tey at hava fakligan og undirvísingarligan förleika at taka sær av teimum næmingum, her er talan um. Tað eiga ikki beinleiðis at verða sett nøkur formlig krøv til eina ávísa útbúgving, men miðað verður eftir at fáa tær bestu lærarakreftirnar, ið hava hug og dirvi at undirvísa teimum næmingum, sum eru soleiðis fyri, at teir ikki standa seg í verandi útbúgvingarskipan.

Roknað verður við, at tey starvsfólk, ið sett verða, hava útbúgving ella förleika, ið ger tey før fyri at taka sær av menningartarnaðum, og at tey duga at skipa eina undirvísing, sum gevur gróðrarbotn í eini “lærustøðu”, ið m. a. fatar um:

- nærléika og meðávirkan
- at menna eina arbeiðsgongd við samveru og felagsskapi
- at fáa eitt gott arbeiðsúrslit
- at menna eitt fakligt endamál
- at geva eitt gott kunnleikagrundarlagi í mun til støðu næmingsins

Tey, ið skulu arbeiða á stovninum, verða uttan iva lærarar, pedagogar, faklærarar og onnur, ið hava áhuga og förleika at taka sær av menningartarnaðum. Neyðugt verður eisini at seta starvsfólk á skrivstovu og at standa fyri køki. Starvsfólkini skulu standa saman um arbeiðið. Roknað verður við, at starvsfólkini skulu vera um næmingarnar skiftandi arbeiðstíðir, soleiðis at næmingunum verður boðin bæði verklig og ástøðilig undirvísing. Starvsfólkini skulu eggjast til ábyrgdarkenslu og ágrýtni og í felag eftirmeta arbeiðið, ið tey eru í holt við.

8.2 Setanarviðurskifti

Sambært galldandi skipan setur landsstýrið, um tað er sjálvsognarstovnur ella ikki, stovnsleiðarar. Landsskúlaráðið setur lærarar og/ella pedagogar. Onnur starvsfólk setur leiðsla skúlans ella nevnd skúlans eftir ásetingunum í reglugerð fyri skúlan. Tað er sjálvsagt, at skúlans leiðsla fær høvi at meta um förleikan hjá starvsfólk, ið sökjja arbeiði í skúlanum. Hon eigur eisini at hava høvi at ummæla lærarasetanir.

8.3 Læraraeginleikar

Ein treyt er, at tann, sum settur verður, hevur hóskandi útbúgving, royndir, áhuga og vilja at ganga undir tær treytir, sum skúlin verður ríkin eftir, og má tann setandi myndugleikin leggja dent á hesar eginleikar. Roknað verður við, at teir lærarar, sum settir verða, hava ávíasar eginleikar sum t.d. samarbeiðsevni/vilja, tolsemi, innlit, innføling, hjartalag (hugsa við hjartanum og nýta høvdið) og duga at seta mark á ein slíkan hátt, at næmingurin skilur rímiligu orsökina til hetta.

9. NÆMINGARNIR

9.1 Høvuðsmálbólkur

Menningartarnaðir næmingar og næmingar, sum lítið fingu burturír í fólkaskúlanum, og sum liðu undir tí, at teir megnaðu ikki at fylgja við og mistu alt álit á sær sjálvum og øðrum og tískil eru illa fyri sosialt, eiga at fáa tilboð um undirvísing.

Næmingar, sum hava gindið í spesialskúla, men annars eru so væl fyri, at teir megna at ganga í einum eftirskúla og búgvá á eini kostdeild, eiga eisini at fáa hetta tilboð

Næmingar, sum ikki hava gindið ta røttu stimbranina, so teir í nógvum fórum eru sum menningartarnað, eiga eisini at fáa hetta tilboð.

9.2 Hvussu verður søkt eftir næmingum?

Roknað verður við, at tað er stórur tørvur á tilboðum til menningartarnað, og tí verður kantska ikki neyðugt við teimum stóru lýsingum, tí tey, sum varða av slíkum næmingi fara helst at kunna seg um tilboðini. Fólkaskúlnir eiga allir at fáa eina kunning um teir mæguleikar, ið eru, samstundis sum Skúlin á Trøðni eisini fær somu kunning. Um eitt slíkt upplýsingarárbeiði er gjört í skúlum/stovnum, sum hava umsjón við menningartarnaðum, so skuldi verið óneyðugt at gjört nógv meira burtur úr.

9.3 Upptökutreytir

Næmingarnir eiga í øllum fórum at hava gindið 9 ár í skúla. Aldursmarkið er 16-21 ár. Mæguleikar eiga at vera fyri at gera undantæk, so tey, ið eru eldri enn 21 ár, og tey, sum eru yngri enn 16 ár, kundu komið við. Tað er tó torført at seta eitt neyvt aldursmark, tí alt veldst um, hvussu stór tilgongdin verður, men høvuðsreglan má vera, at skúlin er til ung menningartarnað millum 16 og 21 ár.

9.4 Fortreytir næminganna

Fortreytirnar eru, at teir lúka upptøkutreytirnar, og at tað verður hildið, at teir kunnu røkka ella partvíst røkka endamálinum, sum er sett fyrir skúlan.

9.5 Vinnumöguleikar næminganna eftir skúlatíðina

Sum umstøðurnar eru her á landi nú, er ikki lett at síggja, hvørjir vinnumöguleikar eru til teirra eftir skúlatíðina. Sum er, er ikki nóg mikið av arbeiði til teirra, sum hava sín fulla færleika, so í flestu fórum verða tað teir vardu verkstaðirnir, ið verður arbeiðsplássið hjá hesum næmingum, talan er um. Men sjálvandi verður tað uppgáva skúlans í hvørjum einstökum føri at fáa hóskandi praktikkpláss/arbeiðspláss til tann einstaka næmingin í skúlatíðini, og um henda praktikktíðin gongur væl, so kundi hetta praktikkplássið möguliga blivið arbeiðsplássið hjá hesum næmingi eftir skúlatíðina.

9.6 Aldur næminganna

Í hinum Norðurlondunum hevur verið vanligt, at menningartarnaðir næmingar fara á eftirskúla eftir lokna fólkaskúlagongd, t.e. í 16 ára aldrinum. Tað er natúrligt, at vit í Føroyum eisini geva menningar-tarnaðum næmingum eftirskúlatilboð eftir lokna fólkaskúlagongd, t.e. í 16 ára aldrinum.

Tá ið fólkaskúlagongdin og tá serliga tey seinru árini í skúlatíðini vanliga hava givið menningartarnaðum ógvuliga lítið, og tá ið hetta er tann parturin av skúlatíðini, sum hevur givið ringastu árin á persónsmenskuna hjá fleiri av teimum, serstakliga teimum, sum hvat viðvíkur viti og skili, eru best fyrir, bendir hetta á, at eftirskúlin möguliga eigur at taka næmingar inn, longu tá ið teir eru á 14 ára aldri.

Tað, sum heldur talar fyrir at seta 16 ára aldur, er, at verður aldursmarkið sett til 14 ár, so missir fólkaskúlin royndir við aldursbólkunum millum 14 og 16 ár og sleppur undan at kýta seg at nøkta teirra serliga tørv.

9.7 Niðurstøða

Nevndin er samd um, at 16 ára aldurin er best hóskandi og rættastur í allar mätar. Men sum støðan hjá menningartarnaðum hevur verið í fólka-skúlanum, eiga næmingar frá 14 ára aldri at fáa möguleika at koma í eftirskúla. Tað er grundleggjandi skeiwt at halda

aldursbólkinum 14 til 16 ár í fólkaskúlanum bara fyri at geva fólkaskúlanum royndir, tá ið støðan hjá hesum næmingum í fólkaskúlanum kann ávirka teirra persónsmensku so skeivan veg. Menniskjansligi prísurin kann verða ov høgur.

10. SAMFELAGSUMHVØRVIÐ

Vanligt er at leggja ungdómsskúlar og eftirskúlar langt frá stórum býum og helst soleiðis, at torført skal vera at sleppa inn í býin. Øðrvísi við einum skúla til menningartarnað. Her snýr ein partur av undirvísingini seg um at læra næmingarnar at nýta tænasturnar í samfelagnum, t.d posthús, banka, handlar, bussar, bókasavn, biograf o.t.

At leggja eftirskúlan mitt í býnum er ikki neyðugt, bert sambandið hagar er gott. Tað at koma í ein eftirskúla skuldi helst verið ein uppliving, har næmingarnir verða samansjóðaðir, og tað gerst best í einum bygdarligum umhvørvi. Eisini kunnu næmingarnir hava gleði av vaskrari náttúru.

10.1 Hóskandi staður

Skúlin skal hava næmingar úr øllum Føroyum. Tað er at víona, at hann verður lagdur í miðstaðarøkinum. Havnin liggur væl fyrir, og utan um høvuðsstaðin eru hóskandi øki. Men Skálafjørðurin liggur eisini væl fyrir, og í Runavík eru somu upplæringarmöguleikar sum í Havn.

10.2 Hugburður

Latið okkum siga, at vit hava funnið rætta plássið at byggja skúlan, ikki í býnum, á náttúrvøkrum plássi, við góðum sambandi til ein bý ella størri bygd, ikki ov einsligt, men í eini heldur lítlari bygd ella friðarligum grannalagi í útjaðaranum í býnum - men skúlin er ikki valdámdur har. Av og á frætta vit um trupulleikar av hesum slagi, tá ið sambýli til menningartarnað verða sett á stovn. Nú ber til at broyta hugburð, og her kundu fjølmiðlarnir kanska komið inn. Positiv og saklig upplýsing um, hvat hesum ungu næmingunum nýtist, kann vera byrjanin til gott samstarv við grannar.

Hví so ikki byggja skúlan langt frá bygdum øki? Vit mugu ikki gloyma, at hesir næmingar skulu "slúsast út", t.e. frá tí varda umhvørvinum, sum tey einstøku heimini eru, til eina tilveru í tí vanliga samfelagnum. Heima og í skúlanum gera vit kanska ov nógv av at laga okkum eftir tí menningartarnaða - nú skal tann menningartarnaði eisini læra at laga seg eftir samfelagnum. Næmingarnir skulu venja seg til at búgva í einum grannalagi, har familjurnar (barnafamiljur ella vard sambýli) koma hvør aðrarí við, men tó ikki órógva lívið hvør hjá aðrari. Hetta krevur nógv av báðum þertum.

10.3 Umhvørvi

Her er talan um ein skúla við kostdeild. Skúli og næmingabústaðir eiga helst ikki at vera í sama bygningi, men á sama øki. Starvsfólk má vera á kostdeildini, meðan næmingarnir eru har. Gott hevði verið, um onkur lærarafamilja hevði viljað búð á staðnum ella nærindis - tað hevði givið möguleika fyri felags tiltökum í frítíðini.

Við atliti at útslúsing skulu næmingarnir helst sleppa at royna seg í eini fbúð, möguliga í skúlanum. Eisini eiga teir at sleppa út í praktíkk. Hetta krevur aftur, at skúlin skal ikki standa ov langt frá arbeiðsplássum, verkstøðum o.t. Við 20 næmingum verður avmarkað, hvat skúlin sjálvur kann hava av tilboðum.

10.4 Hugsan um tiltakið

10.4.1 Fíggjarligi týdningurin fyri samfelagið

Sum heild eru fólk í okkara landi fyri, at tey veiku skulu hava ta hjálp, vit kunnu geva teimum. Sum umstøðurnar eru, er ov lítið arbeiði til teirra, sum hava sín fôrleika, enn minni til menningartarnað.

Eydnast tað skúlanum at fremja endamálið, ger tað, at menningartarnaðum fer at törva minni starvsfólk sum stuðul á bústaðnum og í vanliga gerandisdegnum. Tey verða betur arbeiðsför og betur för fyri at nýta vanlig tilboð í frítíðini utan serligan stuðul. Tann landsbúskaparligi týdningurin, slíkur skúli kann fáa í framtíðini, eiger tí ikki at verða undirmettur. Kanningar í Danmørk hava longu prógvað hetta. Eingin ivi kann tí vera um, at eftirskúlin er ein góð fløga.

10.4.2 Menniskjansligi týdningurin fyri hin einstaka og samfelagið

Afturat hesum kemur menniskjansligi týdningurin fyri hin einstaka menningartarnaða og tey, ið varða av. Vælvirkandi menningartarnað eru væl før fyri at riska alt samfelagið og samfelagslívið í so mangar mâtar. Tey kunnu hava nôgv at geva.

11. FRAMTÍÐIN

11.1 Framtíðarútlit

Eftirskúlin til menningartarnað skuldi ikki farið at vanta næmingar. Hesi ungu hava einki annað tilboð.

Hugsast kann, at fólkaskúlin so við og við venist meira við at hava menningartarnaðar næmingar og fær betri undirvísingartilfar, tá kann kaska ein partur av ADL-undirvísingini vera í fólkaskúlanum. Eftirskúlin kann so broya sína undirvísing eftir tørvi, möguliga lært teir frægstu næmingarnar upp í arbeiði.

11.2 Framtíðarhugsan

Skuldi tað hent, at skúlin okkurt árið ikki er fullteknaður, so kunna kaska royndir verða gørdar at taka næmingar inn, sum ikki eru menningartarnaðir, ung, sum vilja royna at vera saman við menningartarnaðum, tí tey ætla sær eina útbúgving sum pedagogar ella serlærarar ella eithvørt annað arbeiði, sum hevur við menniskju at gera.

Annars kundi okkurt skúlaárið verið brúkt til stutt skeið til menningartarnað, sum eru eldri, við lærugreinum, sum hóska best til aldursbólkin. Vit mugu heldur ikki gloyma tey eldru/gomlu, sum kunnu hava gleði av "pensionistaskeiðum", um tey eru so fræg.

Eydnast tiltakið, so verða kaska möguleikar fyri at leggja afturat, so skúlin við tíðini kann fáa ein urtagarð, eitt lítið jarðarbrúk, eina kaffistovu - möguleikarnir eru nógvir.

12. FYLGISKJAL A:

Framtíðin og serligur eftirskúli til menningartarnað ella - samskúli

Saman við hesum álti er lagt avrit av:

Føroyskari týðing "MENNINGARTARNAÐ UNGDÓMSÁRINI, FORELDUR TEIRRA OG SYSTKIN", givið út hevur Inclusion International, ILSMH. Týðingen hevur einki beinleiðis við skúlaskap ella undirvísing við menningartarnaðum at gera, men lýsir væl á breiðum grundarlagi støðuna hjá menningartarnaðum ungdómum og teimum, sum varða av teimum.

Danskari týðing av "STANDARD REGLUM SAMEINDU TJÓÐA", Om lige muligheder for handicappede. Parturin sum viðvíkur undirvísing, hevur í hesum sambandi størsta áhugan.

Blaðnum "GETTING THERE", givið út hevur Inclusion International, ILSMH saman við UNESCO, um sama skúla til øll.

Verður hugt at partinum um undirvísing í "Standard Reglunum" og blaðnum "Getting There", so mugu vit viðganga, at hugskot og hugsan okkara um serliga eftirskúla til menningartarnað - sum hetta áltið er um - als ikki samsvarar við andan ella "visiónirnar" um sama skúla til øll, sum bæði "Standard Reglurnar" og "Getting There" so greitt vísá á. Annars samsvarar hugskotið og hugsanin um henda serliga eftirskúla heldur ikki við andan í okkara føroysku fólkaskúlalög, og heldur ikki við tær "visiónir" um sama skúla til øll, sum skúlaverk okkara og flestu føroyingar hava og halda vera rættast í allar mátar - JAVNI felagsskapur teirra, sum varða av menningartarnaðum, er samdur í hesum "visónum" og hevur í mong ár arbeitt fyri at umseta hesar "visónir" til veruleika.

Bæði "Standard Reglurnar" og serliga "Getting There" leggja dent á týdningin, at menningartarnað fáa undirvísing, sum er serliga lagað til teirra evni og førleika í sama skúla, sum øll onnur ganga í.

Men vit eiga øll at taka í egnan barm - og tað hevur arbeiðsbólkurin gjort við hesum áliti - og viðganga, at okkara undirvísingarverk saman við teimum, sum varða av menningartarnaðum, ikki megna nóg væl sum evni og færleiki annars geva möguleika fyri. Og heldur ikki eitt sjálvstæðugt líf við góðum innihaldi. Tí er serligur eftirskúli til henda samfelagsbólk bráðneyðugur.

Verður rætt atborið, kundi so skúlaverkið sum heild lært og fingið royndir av eftirskúlanum, royndir, sum ger tað, at skúlaverkið sum frálfður verður betur ført fyri at nøkta serliga tørvin hjá menningartarnaðum í sama skúla, sum øll ganga í øll skúlaárin.

13. FYLGISKJAL B:

MENNINGARTARNAÐ UNGDÓMSÁRINI, FORELDUR TEIRRA OG SYSTKIN

INCLUSION INTERNATIONAL
ILSMH 1994

INNLEIÐANDI VIÐMERKINGAR

Tað er ein royndur lutur, at tað í øllum lívsins viðurskiftum er nógv lættari at læra av teimum royndum, onnur hava gjört, enn at læra av eignum royndum.

Øll tey heim, sum hava havt menningartarnaðan ungdóm, hava fингið virðismiklar royndir um ungdómstíðina. Royn dir, sum mangan hava kostað teimum nógv høvuðbrýggj. Mistök, sum hava kostað nógv menniskjaliga, og sum tey væl høvdu kunnað verið fyri uttan, eru ofta gjørd áleiðis. Nú, ið hin ungi er vaksin, hava hesi avvarðandi einki serligt at brúka royndirnar til.

Nýggj foreldur við menningartarnaðum smábørnum fáa enn nú á døgum so at siga onga serliga vitan ella upplýsing um serlig viðurskifti og serligar umstøður, sum verða, tá ið hesi fólkini koma upp í ungdómsárinu.

Ivaleyst hevði tað verið stórus fyrimunur hjá foreldrunum, at vitað meira og verið betur upplýst um ungdómstíðina hjá menningartarnaðum.

Heldur enn at trilva seg fram sum frægast og kanska gera óneyðug mistök ávegis av tørvandi kunnleika og upplýsing, tá ið menningartarnaða barnið røkkur ungdómsárunum, kundi verið lært av teimum royndum, onnur foreldur við vaksnum menningartarnaðum gjørdu, tá ið teirra menningartarnaða barn var í ungdómsárunum.

Innihaldið í hesum bóklingi gevur foreldrum at menningartarnaðum børnum innlit í serlig viðurskifti, sum galda ung menningartarnað, og kann soleiðis hjálpa teimum at verða betur fyrireikað, tá ið menningartarnaða barnið røkkur ungdómsárunum.

Við hesum omanfyri skrivaða í huga er eftir fórimuni roynt at týða henda bókling í teirri vón og við teirri sannföring, at hann kann medvirka til at fyrireika foreldur at menningartarnaðum barni í góðari tíð, áðrenn barnið kemur í ungdómin.

INNIHALD

FORMÆLI

Eftir Victor Wahlstrøm, ILSMH forseta.

INNGANGUR

Eftir Pauline Fairbrother, ið hevur skrivað bóklingin.

TEY TRUPLU UNGDÓMSÁRINI

Úrdrag úr bóklingi givin út hjá the Royal College of Psychiatrists, London, Onglandi.

VIT STRÍÐAST VIÐ AT GERAST VAKSIN, MEÐAN VIT ERU UNG

Eftir Psic. Isabel S. Feoli.

Høvundurin er annar tann professionelli, sum hevur latið greinir til henda bókling. Hon spyr m.a.: "Skulu øll altið ígjøgnum ungdómsárimi"? Hon skrivar um trupulleikarnar í ungdóminum, og um tað sum kann verða, megnar tú ikki at gerast vaksin.

TEY GÓÐU UNGDÓMSÁRINI ???

Eftir Pauline Fairbrother.

Pauline er móðir at trimum vaksnum døtrum. Ein teirra er brekað til vit og skil. Pauline er næstformaður í Mencap UK (enska Javna) og formaður í familjunevndini í ILSMH. Hon skrivar um, hvussu ungdómsárimi hjá menningartarnaðu dóttirni ávirkaðu familjuna, og hon ber saman við, hvussu ungdómurin hjá aðrari av hinum døtrunum ávirkaði familjuna.

FIMM MENNINGARTARNAÐIR UNGDÓMAR Í SOMU FAMILJU

Eftir framúrskarandi hálendsku mammuni Marian Meiners, soleiðis sum Micke van Leeuwen frá Federatie van Ouderverenigingen (hálendska Javna) endurgevur hana.

Ein ógvuliga kenslusum og djørv frásøgn um ungdómin hjá øllum fimm børnum hennara, sum øll høvdu fragile-X syndrome.

BEIGGI MÍN MICHEL

Eftir Thérèse Kempeneers-Foulon.

Hœvndurin er systir ungan mann, sum hevur brek til vit og skil. Hon er skrivstovustjóri hjá belgiska felagnum Nationale d'Aide aux Handicapés Mentaux (belgiska Javna) og er limur í starvsnevndini hjá ILSMH. Hon skrivar um uppvöksturin saman við beiggjanum, og hvussu sterk mamma teirra var.

TÁ ÍÐ BØRN OKKARA IKKI ERU BØRN LONGUR

Eftir Angela S. de Alegre.

Hœvndurin er mamma at illa brekaðari dóttur. Hon er eitt av teimum foreldrum, sum hefur átikið sær at stovnseta og menna ein felagsskap til frama fyrir menningartarnað í Argentina. Hon er enn støðugt ein ótroyttilig stríðskvinna fyrir hesum felagsskapi. Í frásögnum roynir hon at broyta foreldrahugburðin í landi sínum og øðrum líkum londum. Hon talar fyrir at broyta hugburð um tær sexuellu kenslurnar, sum vakna, tá ið synir og dötur okkara koma upp í ungðómsárinu.

Á SUM TAD ER HERLIGT AT VERA UNGUR

Eftir Margaret Crutch.

Greinskrivarin er ein positiv og skemtilig ensk mamma at tveimum døtrum, onnur er menningartarnað. Hon er virkin limur í umdømisfelagsskapinum hjá Mencap á staðnum. Hon greiðir frá, hvussu fast knýttar systrarnar eru at hvør aðrari. Tá ið menningartarnaða dóttirin var fødd, fekk hon at vita, at dóttirin helst ikki fór at liva leingi. Tað sæst, hvussu stolt hon er, at menningartarnaða dóttirin mentist so væl og fekk ein normalan ungdóðum.

MENNINGARTARNAÐUR UNGDÓMUR. HUGLEIÐINGAR HJÁ EINUM BARNALÆKNA.

Eftir Dr. Ricardo Berridi.

Dr. Berridi lýsir fyrst unglingsárinu nágreiniliga hjá vanligum ungdómi, og síðani lýsir hann unglingsárinu hjá menningartarnaðum. Hann nevnir eisini, hvussu ymisk unglingsárinu kunnu vera í ymiskum mentanum. Eisini hvussu ymisk unglingsárinu eru í menningarlondum aftur ímóti í framkomnum londum.

EFTIRMÆLI

Eftir Pauline Fairbrother, høvundinum sjálvum.

FORMÆLI

Ein grundregla hjá ILSMH ljóðar soleiðis: "Familjan er høvuðskeldan til kærleika og trygd hjá menningartarnaðum".

Við sínum 170 limafelögum í meira enn 100 londum stríðist ILSMH fyrir mannarættindunum hjá menningartarnaðum og familjum teirra. Stríðist fyrir líka rætti allar vegir á jövnum fóti á øllum økjum í samfelagnum. Og stríðist fmóti, at hesi fólk verða misnýtt og illa viðfarin, og stríðist fmóti mannamuni.

Menningartarnað hava alt ov ofta ov vánaligar umstøður. Familjur teirra vita ofta hvørki eitt ella annað, tí eingin ella bert vánaligur stuðul og hjálp fæst.

ST hevur lýst 1994 at vera familjuárið um allan heimin. Í ár hava vit kýtt okkum, alt vit hava kunnað fyrir at fáa stuðul til familjur við menningartarnaðum børnum. Vit hava skipað ein serligan arbeiðsbólk at taka sær av hesum arbeiðinum hetta alheims familjuárið. Verkið hjá hesum arbeiðsbólki eydnaðist sera væl. Pauline Fairbrother hevur verið ógvuliga virkin í bólkinum.

Hon er eisini formaður í okkara familjunevnd. Tað er sum formaður, hon hevur staðið fyrir at geva út henda bókling um "*Menningartarnað ungðómsárini, foreldur teirra og systkin*". Eitt sera týdningarmikið evni, sum lítið er kannað ella skrivað um fyrr.

Tað, sum ein felagsskapur sum ILSMH fær á skaftið, er nógv treytað av fólkum sum Pauline Fairbrother. Arbeiðssom, holl og dugnalig, altið til reiðar at ofra tið fyrir malið hjá felagsskapinum.

Vegna ILSMH takki eg henni hjartaliga.

Eftir er at vóna, at hesin upplýsandi bóklingur verður umsettur til onnur mál.

Victor Wahlstrøm.
ILSMH forseti.

INNGANGUR

Hetta er ikki ein bóklingur, sum serliga viðger unglingaárini hjá menningartarnaðum. Hetta er ein bóklingur um, hvussu unglingaárini ávirka alla familjuna og hvønn einstakan í familjuni. Hann er um hugburðin til hesi truplu árini, og um nakrar mātar, sum kunnu nýtast fyri at lætta um, tá ið støðan er strongd. Hesin bóklingur hevur eisini tað ætlan at fáa folk at skilja, at unglingaárini eru eins trupul, antin tú ert brekaður ella ikki. Tey eru ein partur av náttúrunnar menningarskipan, sum øll vita um. Unglingaárini hava spennandi nýggjar kenslur og royndir við sær, men eisini trupulleikar (spurdómar). Um tú hevur brek, so eru summir trupulleikar øðrvísi. Hesir eyka trupulleikar og spurdómar gera ofta unglingaárini serliga torfør og svár bæði hjá tær og familju tína.

Atferðin hjá hvørjum einstökum í familjuni, ávirkar alla familjuna. Hevur ein tað ringt av eini hvørji orsök, smittar hetta hini. Unglingaárini er tann tíðin, tá ið vit skulu læra at liva saman sum vaksin.

Sjáldan eru bara mamma og pápi og menningartarnaða barn teirra í familjuni. Familjan er ofta onnur børn eisini, ommur og abbar, mammu- og pápasystkin og systkinabørn. Øll hesi hava sína ávirkan á, hvussu familjan hevur tað. Men hesin bóklingur er fyrst og fremst ætlaður kjarnanum í familjuni, t.e. mammuni, pápanum og børnum teirra. Vit víona, at bóklingurin fellur tær lættur at lesa. Meginpartin av honum hava einstaklingar í familjuni skrivað, og er um egnar kenslur og royndir. Tey, sum hava skrivað, eru ymsa staðni úr verðini. Ein mamma, sum hevur verið hjálpari hjá mær, er úr Argentina, og eg sjálv, sum eisini eri mamma, eri úr Onglandi. Ein mamma afturat úr Onglandi hevur skrivað. Dóttir hennara er enn í unglingaárunum. Ein systir úr Belgia, sum fortelur um sínar royndir við menningartarnaða beiggja sínum, tá ið hann var hálvvaksin. Hon fortelur eisini, hvussu tað var hjá sær, tá ið hon var hálvvaksin. Ein ógvuliga hjartanemandi frásøgn er um fimm systkin við fragile X syndrome og mammu teirra.

Skulu vit til fulnar skilja tað, sum hendir við ungum menningar-tarnaðum skiftisárini, er tað avgjört neyðugt, at vit fyrst skilja skiftisárini hjá vanligum unglungum. Tí verður byrjað við úrdragri úr hefti, sum the Royal College of Psychiatrists í UK hevur givið út. Hetta heftið er lætt at lesa. Men um vit heilt og fult skulu skilja skiftisárini hjá okkara menningartarnaðu synum og døtrum, brøðrum og systrum, tørvær okkum eina gjølligari frágreiðing um hesi viðurskifti. Tveir serfrøgingar á økinum úr Argentina hava latið okkum eina slíksa frágreiðing.

Ofta gremja foreldur seg um atburðin hjá smáu børnum sínum. Tá smírist eg. altið og sigi: "Bíðið bara, til tey koma í ungdómsárini, tá fara tit at ynskja, at tey aftur vóru smábørn". Men sum alt annað í hesi verð, unglingsárin hava góðar stundir eins væl og ringar. Tað kann við hvørt vera stuttligt og spennandi. Tað kann vera akkurát líka so stuttligt og spennandi, um sonurin ella dóttirin er menningartarnað. Hetta verður allar tíðin tann tíðin í mannalívinum, tá ið øll mannabørn fara at blóma.

Hetta er skrivað og útgivið í 1994, altjóða familjuárið. Í hesum familjuárinum kundi ILSMH ikki givið familjuni betri gávu enn henda bókling, sum hevur til endamáls at gera familjuna búnaði.

PAULINE FAIRBROTHER
Formaður í familjunevndini hjá ILSMH.

TEY TRUPLU UNGDÓMSÁRINI

Ungdómsárini kunnu vera ógvuliga trupult at koma í gjøgnum hjá allari familjuni. Foreldur og hálvaksnu børn teirra klandrast ofta illa hesi árin. Kortini vísa nýggjar kanningar, at flestu hálvaksnu veruliga halda nögv um foreldur sín og hava kenslu av, at tey semjast væl við tey, og tey semjast væl. Hví halda so nögv fólk meðni, at ungdómsárini eru so trupul? Hetta er ein tíð, tá ið kroppurin broytist og mennist skjótt og nögv, og harafturat fara stórar sálarligar broytingar fram. Bæði hjá foreldrum og børnum kann henda tíðin gerast spennandi, men eisini flækjlig og trupul at koma í gjøgnum.

Broytingarnar ganga skjótt ungdómsárini, men byrja so lýðandi hjá gentum í 11 ára aldrinum og hjá dreingjum í 13 ára aldrinum. Tær ósjónligu hormonbroytingarnar, sum stýra teimum sjónligaru broytingunum, byrja longu nøkur ár framanundan, og kunnu gera børn tunglynt og órólig. Hjá gentum byrja hesar broytingar fyrr enn hjá dreingjum, og tær sýnast at búnað nögv skjótari. Í 17 ára aldrinum eru tey vaksin og vorðin líka stór sum foreldrini. Tey eru nú før fyri sjálv at eiga børn. Hetta verður upp aftur flækjligari

av, at nú, ið dóttirin gerst fór fyri at eiga børn, missir mamman ofta síni evni at fáa børn - hon kemur nú í seinnu skiftisárni.

Tá ið nú broytingarnar ganga so skjótt, er tað als ikki so undarligt, at nøkur hálvvaksin hugsa nögv um útsjónd sína. Tey mugu í heilum sissast, og aftur og aftur fáa at vita, at alt er, sum tað eiger at vera, serliga um tey ikki mennast og búast líka so skjótt sum vinir sínir. Tey og foreldrini høvdum ikki verið stúrin, vistu tey, at tað kann vera rætiliga ymist í hvørjum aldri, tær stóru broytingarnar fara fram - nær gentur fáa ta fyrstu mánasjúkuna, og nær dreingjarøddin broytist. Allur hesin vökkstur og menning krevur nögva orku. Tað er helst orsókin til, at hálvvaksin ofta krevja nöggvan svøvn. Ofta eru tey tung at fáa upp um morgnarnar, og tað kann fáa foreldur at ilskast, men tað nýtist ikki bara at vera leti.

Hálvvaksin vaksa seg ikki bara hægri, fara at raka sær, ella hava mánasjúku hesa tíðina, nei tey fara at hugsa ørvísi og fáa nýggjar kenslur. Tey fara nú at knýta vinabond við vinir á sínar og sum eru ikki í familjuna. Sambandið við hini í familjuni broytist eisini. Foreldrini hava ikki longur so stóran týdning í eygunum á hálvvaksnu børnunum, so hvort sum lívið aðrastaðnis yerður meira umfatandi, vindur upp á seg og mennist.

Foreldur kenna seg ofta vrakað, og á ein hátt verða tey vrakað. Tó at henda "vrakan" bert sýnist soleiðis, er hon tó neydug, so at hin ungi kann gerast vaksin við eignum samleika (identiteti). Orðadráttur og deiling eru als ikki óvanlig. Men foreldur eru vanliga høgt í metum hjá ungdómi. Vrakanin og samanbrestirnir nýtast einki at hava við foreldrini at gera, men bert tað at tey eru foreldur, sum børnini mugu slíta seg leys frá, skulu tey vera fór fyri at liva sitt egsna lív.

Í striðnum fyri at slíta seg leys frá foreldrunum, vilja tey ungu sleppa at royna seg á ymiskan hátt, men ofta noyðast tey at viðurkenna, at tey hava lítlar royndir at byggja á, tá ið tey verða strongd. Hetta kann skapa skjótar broytingar í teirra kenslu av sjálvsáliti og í atburði - tey kenna seg ógvuliga búgin og vaksin einu lótu og ógvuliga óbúgin og ung næstu lótu. Verða tey illa við, kenna seg ørkymlað ella missa sjálvsálitið, kann hetta fáa tey at kenna seg ógvuliga barnslig, og tað kemur ofta til sjóndar, tf at tey gerast ilsk ella sýna annan ringan atburð, sjáldnari gerast tey hørm ella sorgarbundin. Foreldur noyðast at fara ógvuliga smidliga um og vera ógvuliga tolin, skulu tey duga at flætta við alt hetta. Einki løgið er í, um tey kenna seg strongd undir hesum umstøðum.

KENSLULIGIR TRUPULLEIKAR

Kanningar hava víst, at 4 av hvørjum 10 ungdómum hava við hvort kent seg so ólukkulig, at tey hava grátið og viljað sloppið burtur frá øllum. Fimti hvør ungleindi hevur onkuntið hildið seg verið so virðisleysan, at lívið sýntist ikki vert at liva. Hóast hesar vanligu

kenslurnar kunnu gera hin hálvaksna ógvuliga tunglyntan, so er henda støða hansara ikki altíð lótt at varnast hjá øðrum. Ovát, ov nögvur svøvnur, og tað at ein alla tföina er bundin av, hvussu ein sær út, kann eisini vera tekin um djúpa kensluliga líðing. Sjónligari tekin um tað sama kann vera "fobi" og í heila tikið ógrundað ræðsla. Nýggjastu kanningarnar benda á, at kensluligir spurdómar eru torførir at varnast, eisini hjá familjuni og bestu vinunum.

HVUSSU SKULU VIT STRÍÐA OKKUM ÍGJØGNUM HESA TÍÐ?

Flestu ungdómstrupuleikarnir eru ikki álvarsligir ella varandi. Hetta kann tykjast vána uggi hjá teimum, sum stríðast av øllum alvi fyrir at koma ígjøgnum hesi strevnu árini. Foreldur fara kanska eisini at billa sær inn, at tey hava svikið. Kortini er veruleikin, at sama hvat enn er farið av munni, meðan harðast leikaði á, so hava foreldur støðugt avgerandi leiklut í lívi barns síns.

AT ENDA.....

Foreldur eiga ikki at vænta av børnum sínum, at tey skulu vera takksom - tað verða børnini helst ikki, fyrrenn tey sjálv hava fингið børn og sanna, hvussu ómetaliga stríggín uppgáva tað kann vera.

(Útdrag frá "Surviving Adolescence" útgivið av the Royal College of Psychiatrists, London, England, April 1993)

STRÍÐAST VIÐ AT GERAST VAKSIN, MEÐAN VIT ERU UNG

Ungdómurin eru árini í lívsins ringrás(syklus), sum varir frá tí at skiftistföin byrjar, til barnið er fullvaksið. Sæð úr einum syko-sosialum sjónarhornið er tað tföin, tá ið barndómurin - tiðin, tá ið barnið er fast knýtt at foreldrúnunum - broytist til manndómin - tá ið ein ræður sær sjálvum.

Hóast henda lýsing verður hildin at galda í flestu fórum, er tað rímiligt at kanna hana gjøllari. Vit kunnu m.a. seta hesar spurningarnar:

- 1) Nær byrjar tað persónliga sjálvsræðið? Nær er hetta sama sjálvsræðið fullment? Hvørji lyndiseykenni krevjast fyrir at lýsa, hvussu ein sosialt og sálarliga/sykologiskt fullmentur vaksin er? Hvørji viðurskifti treyta hansara menning?
- 2) Hvussu ber tað til, at hóast tað er eyðkent fyrir ungdómstföina, at hin ungi gerst sjálvstøðugari, so verður henda tföin kortini vanliga hildin at vera sera trupul bæði hjá tíunga sjálvum, familju hansara og teimum, sum hann annars er saman við.
- 3) Eru ungdómsárlini altíð ein broytingartíð?

Sjálvandi er tað ómöguligt í einari stuttari grein sum hesari fullfiggjað at svara gjøllað øllum hesum djúpu spurningum. Kortini kann ein roynd gerast fyrir at røkka nøkrum niðurstøðum, sum kantska kunnu hjálpa til at fáa betri greiði á serligum eyökendum fyribrigdum í menningargongdini hjá menningartarnaðum.

1. AT GERAST BÚGVIN, SÆD ÚR EINUM SÁLARLIGUM/SYKOLOGISKUM SJÓNARHORNÍ.

Tað egna sjálvsræði við ábyrgd, sum er eitt sera týdningarmikið lyndiseyökenni hjá øllum vaksnum, tekur langa tið at fullmenna. Menningin byrjar longu, tá ið barnið verður boríð í heim, og heldur fram til onkuntið í vaksnamannaárnum.

Í uppvækstrinum økjast möguleikarnir fyrir sjálvur at taka avgerðir, t.d. hvat og nær ein skal fáa sær at eta, hvat ein skal lata seg í, nær ein skal vaska sær, hvar ein skal fara ella vera o.s.fr. Men meðan vit enn eru smábørn - óvitar - taka tey, sum hava okkum, tilfíkar avgerðir. So við og við sum nýggjur tørvur og nýggj áhugamál koma fram, og umhvørvið setur barninum nýggj krøv, vísis barnið seg eisini at fáa evnini til at nækta tey. Tað eru nettu barnsins evni til sjálvt at greiða fleiri og fleiri torførar umstøður og uppgávur, sum fær tað at mennast stigvist syko-sosialt.

Eftir hesum sjónarmiði er ungdomstíðin bert tann parturin av einari stigvisari menningartið - tó á einum hægri stigi -, sum fer fram beint eftir barndómin, har krøv frá øðrum, egin nýggj áhugamál og nýggjur tørvur eru avbjóðingar, sum seta størri krøv til hin unga, at hann skal duga at stýra sær og hava tamarhald á egnum gerðum og nýggjum færleikum.

Saman við hesi menningini fer eisini ein búning fram, sum ger hin unga til eitt heilt serstakt menniskja, øðrvísi enn øll onnur. Búningin mennir hansara egna verumáta og styrkir hansara egsna máta at handfara og greiða tær ymisku avbjóðingarnar, honum eru fyrir á lívsleið síni, soleiðis at hetta so við og við fer at sermerkja hann, og geva honum eina meira og meira eyðkenda sjálvmensku. So skjótt sum hetta menningarstigið er fullfiggjað, er unglingsin nóg búgvín at ráða sær sjálvum og til sjálvur at taka avgerðir, t.e., at hann nú hevur færleika til sjálvur at fáa góðar og ábyrgdarfullar loysnir í øllum teimum ymisku so væl kendu lívsins viðurskiftum hjá vaksnum. Alt hetta setur ikki bert krøv til vit og evni, men tað krevur eisini, at ein er færur fyrir at bera seg rætt at ímillum fólk og dugir at ansa eftir sær sjálvum, eins og vera til reiðar at taka við fylgjunum av sínum gerðum. Alt hetta gevur eisini ein týöligan egnan samleika (identitet), sum ein

viðurkennir sum sín egna, og sum eisini verður viðurkendur av øðrum sum hansara egna eyökenni.

Men leggið til merkis: øll hesi lyndiseyökenni verða ikki fullbúgvinn fyrr enn nögv seinni í manndómsárunum.

Hvussu mennir hitt einstaka menniskja sínar egnu heilt serligu dygdir og eginleikar?

Vit kunnu ikki krevja av okkum sjálvum, at vit skulu kunna svara øllum teimum spurningum, sum sálarfrøðingarnir (sykologarnir) eru so ósamdir um. Og tó kunnu vit viðurkenna tvær keldur til nakrar veruleikar og sannroyndir, sum lýsa hesa menning:

- a) Evni og færleika, sum hin einstaki í stigvísu búningini eyökent mennir fram gjøgnum tey ymisku eyökendu aldurstigini í lívinum, og sum geva honum möguleika fyrir kropsligum rørslum, geva honum möguleika at fata og ogna sær vitan, og sum eisini gevur honum möguleika fyrir sera ymiskari sosialari atferð, sum er ógvuliga torfør at greina út í æsir.
- b) Síðan koma tær umstøður, sum umhvørvið gevur til at læra og royna hesi evni og færleikar í verki. Í hesum samanhangi hevir familjan ein grund-leggjandi leiklut. Antin birtir hon upp undir og stuðlar umstøðum, sum menna vanligar og serligar færleikar, ið aftur geva tí unga möguleika fyrir meira og meira sjálvsræði undir umstøðum, sum so við og við verða minni og minni avmarkaðar og stýrdar av øðrum, ella sum geva honum meiri og meira sjálvsræði undir umstøðum, ið krevja ábyrgdarkenslu, soleiðis at hann so við; við gevur meir og meir av sær sjálvum og luttekur við storri og storri hugi. Samtiðis su tað verður góðtikið og virt, at øll ikki eru líka ella eins, má eingin ætlan vera at dána barnið ella hin unga eftir onkrari fyrimynd. Hetta fer afturfyri at elva til at uppbryggja ein heilt egnan samleika (identitet).

2. TRUPULLEIKAR Í UNGDÓMSTÍÐINI.

Hóast tað vanliga verður ásannað, at øll tey ymisku aldursstigini í lívinum á onkran hátt hava sínar trupulleikar/spurdómar, so verður tað enn vanligari ásannað, at ungdómstíðin er sermerkt og ein serliga trupul tíð at koma ígjøgnum, bæði hjá tí unga sjálvum, hjá næstafolkum hansara og hjá teimum, sum hann á ymiskan hátt er saman við.

Tað eru nógvar umstøður, sum kunnu greiða og greina hesar trupulleikar.

Tað fyrsta eru viðfødd lyndiseyökenni í ungdómsmenningini, við sín asynkronismu (kropslig, lyndislig og kenslulig búning fylgist ikki at) og sín misvág (óbalansu). T.d.

tílk misvág, sum stavar frá lutfalsligum skjótum sosialum búnaskapi borið saman við tann neyðuga fórleikan, sum vanliga ikki vísir seg fyrr enn seinni, men sjálvandi er neyðugur fyri at kunna hava t.d. eitt samband við hitt kynið, drong ella gentu.

Í øðrum lagi kunnu nýggir spurdómar stinga seg upp, av tí at hin ungi roynir at styrkja sítt sjálvsræði. Hetta visir seg serliga við tað, at hin ungi fer at seta spurnartekin við myndugleikan hjá foreldrunum at vegleiða hann og stýra hansara gerðum. Hetta hevur hann annars vanliga góðtikið frammanundan. Í samanbrestem millum foreldur og hin unga vísir tað seg sera ofta, at javnlískar hjá hinum unga hava ávirkað hann. Javnlískarnir eru soleiðis ein nýggjur "myndugleiki", sum ávirkar og hjálpir til at dána hansara atferð, og harumiframt eru javnlískarnir ein nýggjur "myndugleiki", sum kann seta sosial revsítiltók í verk fyri eitt hvort avvik.

Hinvegin er foreldranna móttóta móti at góðtaka tað økta sjálvsræði hjá barni teirra eitt tekin um, at tey styggja hin unga frá sær. Tey eru bangin fyri, at kærleiki teirra ikki longur verður nóg högt mettur og virdur. Tey stúra fyri tí vanda, sum hin ungi helst lættliga kann koma sær uppí, so skjótt sum hann fer úr tí trygga heiminum. Alt hetta kann gerast trupulleiki, serstakliga um henda stúran avmarkar möguleikarnar fyri einum sjálvstøðugum sosialum lívi.

Vit enda við at draga fram, at tað, sum her er sagt, als ikki skal skiljast sum, at umstøðurnar verða nágreniliga sundurloystar (analyseraðar) og soleiðis gera trupulleikarnar verri. Eitt annað, sum skal verða drigið fram her, er tann á ein hátt so ógreiða stóðan (status), sum hin ungi hevur bæði í familjuni og úti í samfelagnum sum heild: Hann verður ofta viðfarin sum eitt barn, tá ið hann roynir at vera vaksin, og tað verður ofta kravt av honum, at hann skal bera seg at sum ein vaksin, tá ið hann tíggjar sær sum eitt barn.

3. SUMMI VERÐA ALDRI FULLBÚGVIN.

Tó at flestu fólk, sum rökka vanligan livialdur, fara fígjøgnum tey ymisku eyökendu búningarstigini: barndóm, ungdóm, manndóm og aldurdóm, eru tað kortini undantók í hesi tilgongd.

Tað eru í veruleikanum ikki øll, sum rökka eitt sálarligt (sykologiskt) menningarstig, sum ger tey fór fyri at svara fyri seg sjálvan í teimum ymisku lívsins viðurskiftum á ein sjálvstøðugan og ábyrgdarfullan hátt. Nøkur koma í ungdómin, men búnast ikki samsvarandi hesum aldrinum. Aftur onnur rökka einum ávísum búningarstigi í ungdóminum, men ein stórus partur av tí barnsliga fer ikki samtíðis av teimum. Upp aftur onnur, tó tey eru fá, eru alt lívið fullkomuliga óhjálpin.

Fleiri orsakir kunnu vera atvoldin til hesar umstøður. Í onkrum fórum kann menningartarnið vera so álvarsamt, at tann menningartarnaði ikki heilt er fórir fyri at sansa ella fata, hvussu hann skal nøkta vanliga dagliga tørvin, og heldur ikki er fórir fyri at fata fylgjurnar av gerðum sínum. Í øðrum fórum eru ikki möguleikar at menna og venja neyðugar fórtleikar, og afturat tí kann óheppin persónlig ávirkan frá teimum, hann er saman við, elva til óhepnan ella ringan atburð. Tað framanfyri nevnda kann vera atvoldin til eitt vánaligt menningarstig og óbúnaskap, sum als ikki samsvarar við aldurin.

Tað merkir, at bæði hesi omanfyri nevndu viðurskiftini kunnu virka saman, soleiðis at afturat tí meir og minni manglandi skili kunnu lærumöguleikarnir og eisini möguleikarnir at seta í verk tað, ein hevur lært og annars hevur fórtleika til, verða avmarkaðir av forðingum, sum familjan og samfelagið annars noyða upp á hann.

Vit eiga at minnast til, at menningartarnað - vánalig sum heldur frægari - vanliga hava ikki verið hildin at vera fórir fyri at taka avgerðir í egnum viðurskiftum, heldur ikki í teimum vanligastu og mest einfaldú egnu viðurskiftunum. Foreldur teirra og annars tey, sum dagliga hava verið um tey, hava - teimum so líkt - tikið allar avgerðir fyri tey. Soleiðis hevur hvørki verið væntað ella kravt nögv av menningartarnaðum fyrr. Vanliga hevur eisini verið hildið, at tey vóru "aseksual" - "ævig börn". Hetta hevur so aftur ført við sær, at foreldur hava skúgvað teirra veruligu ungdómsnatúr til viks, og ikki viðurkent teirra veruliga ungdóm, hóast øll tey vanligu kropsligu tekini skilliga vístu, at tey vóru ikki börn longur.

Á okkara dögum hava rættiliga nögv av teimum frægaru menningartarnaðu möguleika fyri arbeidi ella øðrum slískum virksemi, tá ið tey eru vaksin. Nøkur hava eisini möguleika at knýta fast kensluligt samband við onkran av hinum kyninum, og hetta kann - hóast tað er undantak - fóra til, at tvey seta familju á stovn. Vit eiga tó altið at seta okkum sjálvum tann spurning - og hava loyvi at ivast - um hin einstaki menningartarnaði, eisini um hann er í frægara endanum, er fórir fyri at røkka fullkomna menning og búning í ungdóminum, soleiðis at hann kann gerast sálarliga búgin, tá ið hann er vaksin.

Tað er nögv, sum bendir á, at hesi menningartarnaðu sjálv væl kunnu læra at gera alt tað, sum er vanligt hjá øðrum ungum og vaksnum - um tey hava fингið røttu upplæring, venjing og stimbran gjøgnum allan uppvæksturin. Men tað er hinvegin einki, sum bendir á, at tey nakrantsið kunnu gerast fórir fyri at loysa teir trupulleikar, sum koma undir teirra vanliga vanaarbeidi, sum tey við tógvíð strið og strev hava fингið lært seg, serliga ikki teir trupulleikar, har egin ábyrgd - t.e.. evni til framanundan at sifggja og skilja fylgjurnar av

egnu gerðum - er ein álvarsamur (kritiskur) partur. Lat okkum t.d. hugsa um munin millum "at fáa eitt barn" og so tað "at hava ábyrgdina at ala upp sít barn".

Tað er helst samnlíkt, at tilvitanin um hesa forðan fyri búning ger tað so sera torført hjá foreldrum at handfara stóðuna hjá menningartarnaða ungliningum. Hvussu nógv sjálvsræði eiger at verða eggjað til? Hvussu nógv eiger atferð teirra at verða stýrd, og tó ikki gera seg ov nógv inn á teirra egsa lív? Hvussu kunnu foreldur forða fyri, at eggjanin til sjálvsræði førir barnið út í óhógv ella óryggjuskap, ella leiðir tað i umstøður, tað ikki megnar at stýra og hava tamarhald á?

Stutt sagt, óttin fyri lúrandi og lúnskum vandum av ymiskum slagi fyri egna unglingsa sín, hava flestu foreldur. Hesin óttin er eyðsæð upp aftur stórra hjá foreldrum at ungum menningartarnaðum. Hesi foreldur vita eisini væl, at menningartarnið hasar ikki av sum aðrir ungdóms-trupulleikar, men verður verandi og varir alt lívið, og tað ger henda partin av lívinum serliga truplan og tvørligan. Foreldur, sum verja barnið ov væl, foreldur, sum vanliga stýra barnsins atferð, enntá i minstu smálutum, kunnu heilt óvæntað og ófyrireikað koma i eina støðu, har tey ikki kunnu forða fyri síni grovastu staðfesting, at barn teirra veruliga hevur "seksualitet". Í øðrum fórum kunnu foreldur, sum hava eggjað børnum sínum til stórra sjálvsræði, koma at uppliva ógvuliga truplar umstøður, har tey verða noydd at seta mark fyri royndunum hjá hinum unga i at fáa upp aftur stórra sjálvsræði.

Endiliga eru tað foreldur, sum eru sannförd um, at alvi sín verður aldri annað enn eitt lítið barn, hvussu so "vaksin" hann verður, og sum vænta, at øll mögulig vandamál fara at stinga seg upp av teirra kropsliga vækstri, og at hetta fer at avmarka möguleikarnar fyri persónligari og sosialari menning i uppvækstrinum. Hesi menningartarnaðu við einum tilgjørðum longdum barndómi, koma sær alt ov seint burtur úr hesi støðu, og verða soleiðis alt ov tfølliga gomul folk.

Tað er eyðsýnt, at eingin einföld og lött loysn av teimum spurdóum, sum stinga seg fram i ungdómstíðini hjá menningartarnaðum, stendur foreldrurnum i boði. Í hvørjari mentan sær, eiger hin einstaka familjan at royna at fáa eina loysn, sum gevur bestu javnvágina fyri allar partar, t.e. eina loysn, sum gevur tí menningartarnaða rætt til at menna sín egna avgerðarrætt og sitt sjálvsræði á ein so lagaligan og hygnan hátt sum gjørligt. Við teimum evnum og gávum, sum hin menningartarnaði hevur, eiger hann at sleppa at brúka sjálvsavgerðarrættin við ábyrgd og á slíkan hátt, sum samfelagið væntar og góðtekur av einum miðal hampamanni.

Psic. Isabel S. Feoli

TEY GÓÐU UNGDÓMSÁRINI ???

Meg minnist einaferð elsta dóttir míni Anna var í ungdómsins fagrasta blóma, og vit vóru mitt í tí aldargamla kjakinum millum foreldur og tað unga avkomið. Fyri at skapa enn storri spenning segði hon avgjørd: "Eingin skilur meg"! og leyp á dyr, og hon bresti hurðina aftur.

Fá ár seinni røkk miðlingadóttir okkara, Di, unglingaárini. Hon er menningartarnað. Hon kendi seg nú eisini ørkymlaða, tí hon helt, at eingin skilti seg. Hon var ikki før fyri at orða sínar kenslur, og hvussu skuldi hon so gera vart við sínar trupulleikar?? - Jú, hon rendi nevan út ígjøgnum rútin í vindeyganum. Hon var í somu støðu sum systirin, hevði somu orsakir og tørv at gera vart við sína støðu, men hon vísti seg á ein keðiligari hátt, ein hátt, sum ofta verður hildin at vera óvanligur, og sum ofta verður tикиn á ymiskan óheppnan og serligan hátt. Alt ov ofta fær brekið skyldina fyri ein atburð sum tann hjá Di. Hon fekk helst okkurt stillandi, ístaðin fyri at vit tóku tað fyri at vera tað, sum tað veruliga var, ungdómslúnir - tóku hennara atburð fyri nakað, sum var heilt vanligt.

Anna var før fyri at sleppa sær úr eygsjón foreldranna, sum eftir hennara meting ikki skiltu hana. Hon kundi bara fara til vinirnar, javnaldrarnar, sum skiltu hana betur. Hon hevði möguleikar at knýta nýggj vinabond. Hon kundi gera mistök, utan at foreldranna atfinningarsomu eygu sóu, soleiðis at tey kundu harta hana. Di, stakkalin, hevði ongar av hesum möguleikunum. Harafturat skilti hon als ikki tað, sum tók seg upp í hennara kroppi og kenslum. Tað einasta, sum Di hevði möguleika fyri at gera, tá ið hon skuldi visa ónøgd, ella ið tá hon skuldi vísa, at hon einki skilti av øllum hesum, sum hendi við sær, var at knúsa rútar og leypa á tann, sum var næstur við, - og tað vóru vit, familjan.

Tað dagliga lívið í eini familju við einum ungdómi kann vera buldrasligt og ørkymlandi. Tað dagliga lívið í eini familju við einum menningar-tarnaðum ungdómi kann gerast ótolandi.

Lat okkum fyrst hyggja eitt sindur at tí einstaka í familjuni, og lat okkum hyggja betur eftir, hvussu støðan, eg havi greitt frá omanfyri, ávirkar lív teirra. Mamman og pápin eru onkursvegna komin ígjøgnum tey fyrstu árini og eru komin til sættis við støðuna hjá menningartarnaða barni sínum. Tey hava lært at síggja og elska barnið sum hevur brekið, tað veruliga í barninum. Tey hava lært, hvussu tey best kunnu hjálpa persóninum at vinna á sumnum av brekunum. Tað hevur ikki altið verið lætt, men tað hevur eisini rkfað lív teirra á ein serligan hátt. Men so brádliga hava foreldrini við ein heilt fremmandan at gera, tey kenna ikki barnið aftur. Kenslan av, at barn tittr er vorðið tær heilt fremmant, er heilt

Hendig hjálpartiltök so sum frítíðarheim o.t. gevur hinum í familjuni ikki bara eina neyðuga hvíld í einari krevjandi stöðu, men hevur eisini annað endamál. T. d. geva sovorðin hjálpartiltök eisini tí unga menningartarnaða betri høvi at venja seg við tær kropsligu og sinnisligu broytingarnar og at góðtaka tær sum natúrligar og vanligar. Tað er neyðugt við hjálp at læra hesi ungu um vanligu kropsligu broytingarnar og tær seksuellu kenslurnar, sum nú brádliga vakna. Og so tað, sum hevur upp aftur storri týdning, tað er at tryggja sær nágreninliga, at tey veruliga hava skilt tað, sum er sagt teimum. Alt ov ofta vænta vit bara, at tey hava skilt alt, uttan at vit kannað eftir, um tað veruliga er so. Tað kann eisini gerast neyðugt við praktiskari hjálp til konufólkabind ella tilíkt, eins og til heiliråd og klædnavask, og tað lættir nögv um hjá familjuni at sleppa undan at fáast við slíkt.

Menningartarnað børnum okkara tørvar praktiska hjálp og praktiskan stuðul í sambandi sínum við onnur. Við hvørt tørvar teimum at kunna vera einsamøll. Hava tey ætlanir um at búsetast saman við onkrum, um tey so giftast ella ikki, so mugu tey gera av, um tey skulu fáa børn ella ikki. Tey mugu undir øllum umstøðum fáast at skilja, at tað ikki bara snýr seg um at taka sær av og hjúkla um pinkubarnið, men at tað í roynd og veru eisini elvir til, at javnan og títt skal tað hava at eta, tað skal skiftast á tí o.s.v.

Tað má eisini verða gjort teimum greitt, at smábørn gráta og grenja og geva foreldrum sínum manga vækunáttina. Tað allarbesta hevði verið at givið teimum høvi til at verið hjá einari familju við einum pinkubarni í nakrar dagar. Hetta er roynt og hevur víst seg at virka væl. Tá skilja tey skjótari, hvat tað veruliga merkir og hevur við sær at hava ábyrgdina av einum lítlum óhjálpnum barni. Tá fáa tey eitt betri og veruligari grundarlag at taka avgerð, antin tey vilja fáa børn ella ikki.

Hvørja ferð eg kendi meg vónleysa, meðan eg upplivdi ungdomstíðina hjá øllum trimum døtrum mínum, minti eg meg sjálva á mína egnu ungdomstíð. Eg mintist mínar kenslur, mína gleði og mínar sorgir, allar tær nýggju royndirnar - góðar sum ringar - og so ikki at gloyma øll mistökini, eg gjørdi. At minna meg á alt hetta, gjørdi meg tolyntari. Tollyndi hekk kortini ofta í einum klønum tráði, tá ið Di knústi rútar, skræddi og pettaði skúlabækurnar hjá systrum sínum sundur, grýtti tað, sum leyst og fyri hondini var runt, og beit okkum. Men samhugin vann altfð á mær. Eg visti væl, hvussu nögv torførari tað var hjá henni og systrunum. Hon hevði hvørki skil fyri ei heldur nakran möguleika fyri at viðka sfn sjónarring og rannsaka og granska tær broytingar, sum sær nú vóru fyri, og sum nú vóru í ferð við at gera hana fullbúna. Og tað er, hóast alt, tað, sum ungdomurin átti at snúð seg um.

Vit skulu og eiga at royna okkara besta fyri at fáa munin burtur í millum ungdómin hjá menningartarnaðum og hjá teimum, sum eru "normal". Vit fáa aldrin henda munin heilt burtur, so kanska skuldi eg málborið meg øðrvísi. Tað, sum vit eiga at gera, er at minka munin. Ungdómstíðin nýtist ikki at vera ein so ólukkulig uppliving hjá familjuni, bert tí at hin ungi er menningartarnaður.

Pauline Fairbrother

FIMM MENNINGARTARNAÐIR UNGDÓMAR Í SOMU FAMILJU

Eg eiti Marian. Eg eri gift við Helmut, og vit eiga 5 børn við fragile-X syndrome. Jeroen er 27 ára gamal, Maarten er 26, Norbert 22 og so Veronique, sum er 20 og Marloes, sum er 17 ára gomul. Marloes býr enn heima hjá okkum. Tey fýra eldru børnini búgva saman í einum sambýli (stutt síðani búðu tey í ymskum sambýlum). Ungdómstíðin hevur ikki verið lótt, hóast tað gekk ikki á sama máta hjá hvørjum einstökum barni at koma í gjøgnum hesa tíðina.

Jeroen var ógvuliga trupul at fáast við í ungdóminum. Hann búði tá á stovni. Í fyrstuni var hann á afturlatnari deild, men tað dámdi okkum als ikki. Við 14 daga millumbili kom hann heim í vikuskiftisfrí, og heima hjá okkum hevði hann tað frítt. Hesar umstøður megnodi hann ikki. Hann fekk øðilleg illsinnesherindi. Vit tosaðu aftur og aftur við leiðsluna á stovninum um hetta. Át enda varð hann fluttur á eina opna deild, og tá fór at ganga framá við honum. Hetta vísir, hvussu lítið verður lurtæð eftir foreldrunum, hóast tey næstan altið vita innast inni, hvat ið gagnar barni teirra best. Tá ið nøkur ár voru liðin, varð hann fluttur í eitt sambýli og fekk arbeidi á einum vardum verkstaði. Hann súkklaði sjálvur í millum, og hevði als ongar trupulleikar at umsita frælsið.

Maarten var heilt øðrvísi, hann helt seg mest fyri seg sjálvan, hetta gjørdist ikki betri, av tí at Jeroen gjørdi so nógum um seg, væsaði og larmaði. Vit hildu okkum alla tíðina ikki rókka til, ikki at vera nóg mikið fyri Maarten. Í nøkur ár var hann á sama stovni sum

Jeroen (men í einum øðrum bólki). Síðan varð hann fluttur í eitt sambýli við 6 fólkum. Ein stórur lætti var tað, bæði hjá honum og okkum. Hann búði saman við 5 øðrum í einum vanligum húsum og hevði nögv samband við fólk í grannalagnum. Hetta var gott hjá honum. Hesin drongurin, sum helt seg so nögv fyri seg sjálvan, honum tørvaði so nögv samband við onnur fólk. Hann gjørdist meira opin, men er enn djúphugsin og inntonktur. Eg stúri mest fyri, hvussu tað fer at gangast honum, tí hann dugir so illa at verja seg. Hann er væl lýddur av øllum, men hann er eisini eitt av hesum fólkunum, sum einki ger um seg og smokkar tí lættliga burturímillum.

Norbert var eisini á sama stovni í nøkur ár. Hann er so lívligur og altið káfur. Eftir at tey høvdú havt trupulleikar við at fáast við hann í eina tíð, var hann fluttur á ein annan stovn. Í nøkur ár treivst hann væl har, men so bar ikki til longur. Vit tóku hann so heim aftur, og beint tá var tað besta loysnin bæði hjá honum og okkum. Tá ið hann kom upp í ungdómsárini, gjørdist hann stillari og var lættari at fáast við. Hann er altið hjálpssamur og umhugsin.

Veronique fór á barnaheim, tá ið hon var 12 ára gomul. Vit maktaðu hana ikki longur heima. Hon gjørdist rættiliga mannfólkagalin, og tann støðan var torfør at greiða. Ungdómurin var ikki lættur hjá henni og heldur ikki hjá okkum. Hon sær væl út, og tað er ikki stuttligt hjá foreldrunum dagliga at standa og hyggja at, meðan teirra kæra döttir als ikki dugir at temja sínar seksuelli kenslur, tifansheldur stýra teimum. Eitt, sum gjørdi støðuna upp aftur truplari hjá okkum, var, at vit høvdú so stórar vónir um hana í árunum, åörenn vit fingu at vita, at hon eisini hevði fragile-X syndrome. Nú gongur tað nögv betur, men tað er framvegis tungt bæði hjá henni og okkum.

Hesi árini vóru ógvuliga tung og trupul at koma í gjøgnum. Øll børn okkara uttan Marloes búðu aðrastaðir, hvort í sínum stað. Við 14 daga millumbili komu øll heim. Hvønn fríggjadag eftir arbeiðstíð koyrdi Helmut, maður míni, í fleiri tímar runt eftir teimum. Sunnudag vóru so øll koyrd heimanífrá aftur. Sunnukveld sótu vit 3 so aftur einsamøll, tað kundi kennast tömligt.

Tað var ikki lætt at fáa øll heim sama vikuskifti. Tá á dögum hevði hvørt búðpláss hjá børnunum ymsa tíðarætlan fyri vikuskiftinum, og tað var ofta torfört at fáa leiðsluna at gera undantak vegna okkara serstøðu. Vit eru tó glað fyri, at vit hildu fast við kravið um at fáa tey øll heim sama vikuskifti. Børnini kenna seg nær knýtt at hvørt øðrum. Tey eru sum børn flest í so máta, góð hvørt við annað og verja hvørt annað. Hvønn mikudag riða vit á hestbaki við teimum øllum, tað dámar teimum.

Marloes, yngsta dóttir okkara, heldur seg vera "normala". Og tað setur okkum eisini í eina sera trupla støðu. Við hvørt gerst hon nærspurin. Hon kennir tað, sum um fólk hyggja undarliga at sær, og tey eru øðrvísi við hana enn onnur "ordiliga normal" fólk. Hon er heilt greitt menningar-tarnað. Men hvat skalt tú siga? Við hvørt veit eg ikki, hvussu eg best skal svara.

Øll børn okkara, uttan Veronique, koyra nú sjálv við bussi. Tey duga busstiðirnar uttanat.

Ein dagin fór eg til handils við Maarten. Húsini, har tey nú búgva, standa nær miðbýnum. Ávegis heimaftur fór tað at regna so illa. Maarten skeyt upp, at vit skuldu fara við bussinum. Eg fór við honum (eg visti als ikki rutuna) og hugsaði við mær sjálvari, hvussu fer hetta at enda? Men eina løtu seinni fóru vit úr bussinum beint við dyrnar í samþýli hansara.

Maarten arbeiddi 20 km frá býnum. Eina ferð var busstreika, og tá ið eingin bussur var komin kl 8 á morgni, fór Maarten til gongu. Henda dagin møtti hann til arbeiðis kl 11, útlúgvæður, sum rímliglt var, og arbeiddi tískil ikki nögv tann dagin. Men hann var so har.

Ein onnur hending var, tá ið Norbert var forelskaður. Hann roynir at greiða nágreiniliga frá sínum kenslum: "Tað kitlar í búkinum". Helmut og eg vóru so lukkulig at hava fingið eina ordiliga svigardóttir. Men tað varði ikki so leingi. Seks vikur seinni narraði hann hana og segði okkum væl og virðiliga: "Vit hóskaðu ikki saman".

Vit hava ofta verið og eru ofta enn sorgarbundin, men tað skal eisini sigast, at vit hava nögv gleði av børnum okkara. Spurningurin, hví hetta skuldi henda júst okkum, spørkir altið onkustaðnið djúpt innan í okkum. Vit fara til dømis ongantíð at fáa abba- og ommubørn, og í okkara aldri - við vaksnum børnum - gerast vit við hvørt syrgin um støðuna. Og kortini. Vit vita, at 4 av okkara børnum búgva saman og eru eydnusom, og enn hava vit Marloes heima hjá okkum, so tað gongur ikki so galið kortini.

Marian Meiners

BEIGGI MÍN MICHEL

Tað eru bert vit trý systkini eftir hjá okkum, eg eri stórasystir og elst. Michel, sum er beiggi míni og tvey ár yngri enn eg, var álvarsliga sjúkur átta mánaðir gamal. Sjúkan gjørði hann menningartarnaðan, soleiðis at hann er illa fyrir.

Michel hevur ikki elvt til ring barnaminni hjá mær. Sjálvandi kravdi hann nögv av foreldrunum, tolsemi og umsorgan, men eg minnist meg ikki hava liðið undir tí. Foreldur míni vóru altíð har og til reiðar, tá ið mær tørvaði tey.

Vit mugu minnast til, at fyrir 30 árum síðani fekst eingin hjálp til menningartarnað børn. Foreldur høvdu einki annað í at velja, enn at hava barnið heima ella senda tað á sykiatriskan stovn.

Tá ið Michel var 18 ára gamal, fekk hann arbeidið á vardum verkstaði. Men vit skiltu skjótt, at hetta var einki til hansara. Tað var í 1975, og mamma míni setti tí eitt dagtilhald á stovn, so at Michel og onnur í somu støðu sum hann kundu fáa eitt yrki, sum gav teimum lívsvirði. Seinni stovnaði mamma míni eitt sambýli til 18 menningartarnað. Tey seinastu 10 árinu hevur Michel búð har.

Eg havi greitt tykkum frá hesum, so at tit betur skulu skilja, at tann stóri áhugi og arbeidsorka, sum foreldur míni lögdu í at gera umstøðurnar betri hjá menningartarnaðum, natúrliga smittaði meg, soleiðis at eg so við og við fekk størri og størri áhuga fyrir at vera nakað fyrir beiggja míni. Fyrst sum smágenta, síðani meir og meir sum ung genta, og áhugin er enn størri nú eg eri vaksin. Meg minnist, at eg í uppvækstrinum hjálpti honum at halda vakt á skúlaframsýningini, hvussu eg skipaði fyrir kappingum fyrir hann og vinmenningar, hjálpti til við máltíðunum, var við teimum á summarlegum o.s.f. Í slíkum tiltökum kom eg eisini í samband við onnur systkin, sum høvdu havt somu umstøður og havt somu kenslur sum eg sjálv. Foreldur míni stuðlaðu mær og eggjaðu mæri altíð til.

Eitt menningartarnað barn hevur sjálvandi stóra ávirkan á eina familju í nógvar mätar. Men hvussu tað ávirkar familjuna, veldst um nögv ymisk viðurskifti, t.d. hvussu illa barnið er brekað, persónsmenskuna hjá tí einstaka í familjuni og so tað, sum hevur störstan týdning, hugburðurin hjá foreldrunum. Hvussu bera tey seg at at kunna hava eitt menningartarnað barn? Tosa tey við hini børnini um tað? Og hvussu tosa tey um tað, t. e., hvussu tosa tey um tað? Eg haldi, at tað hevur allarstörstan týdning, at øll í húsinum eru felags um støðuna. Foreldrini hava nögvar trupulleikar og spurningar, t.d. orsókina til

brekið, hvussu barnið mennist, hvussu hetta kann avmarka möguleikarnar fyrir einum vanligum familjulífvi, t.d. tá ið ætlanir verða gjördar um, hvussu frídagarár skulu verða hildnir ella skipaðir. Eg haldi, tað er týdningarmikið, at foreldur tosa við hini børnini um hesar og aðrar spurningar. Tey eiga at greiða børnunum frá, hví systkin teirra er brekað, hvat tað dugir, og hvat tað ikki dugir, og um framstigini, tað ger. Mín áskoðan er, at foreldur eiga at greiða frá øllum, sum systkini spryja um væl og virðiliga. Hetta medvirkar til, at systkini fáa ikki skuldarkenslur, men fara at gera tað, ið áliggur teimum í heiminum.

Systkini verða undir øllum umstøðum ávirkað, t.d. av teimum spurningum, sum skúlafelagar teirra seta teimum, tey verða ávirkað av fólk, sum standa og glæða, og kанска onkur viðmerkingin eisini kemur..... Tað er týdningarmikið, at systkini hava fingið veruligar og sannar upplýsingar, so at tey kunnu svara hesum spurningum og reaktiðnum á sín eagna hátt.

Allarbest er, um systkini kunnu tosa við onnur systkin og kunnu siga hvort øðrum um sínar royndir. Hjá ungum systkjum hevur tað serligan týdning at koma saman við øðrum systkjum, so at tey hvor í sínum lagi ikki hálfa, at tað bara eru tey, sum eru í einari serligari støðu og noyðast at laga sitt dagliga lív eftir teimum serligu umstøðunum. Harafurímóti kunnu tey vera til ómetaligan styrk og stuðul fyrir hvort annað, og ofta kenna tey tað, sum um tey á ein hátt vóru nær í ætt og hava okkurt virðismikið at vera felags um.

Meg minnist, at tá ið eg tosaði við onkran um beiggja míni ta fyrstu tíðina barnaskúlanum, fekk samtalán altið ein bráðan enda. Vinir míni skiltu ikki, hvat eg tosaði um. Í teimum árunum, tá ið tað er so týdningarmikið at vera sum øll hini, lærir tú skjótt at tiga við slíkum, sum ger teg øðrvísi í annara eygum, so eg læt skjótt vera við at fortelja um beiggja míni. Tá ið Michel var farin í sín skúla, var ein systkinabólkur savnaður saman. Har kundi eg endiliga tosa við onnur um tað, sum lá mær á sinni, og tað veitti mær stóra hjálp og ugga. Sovorðni systkinabólkar gera, at ung systkin kenna seg ikki so avþyrgd, men skapa eitt trygt umhvørvi, har øll kunnu fáa lætta fyrir tí, ið tyngir, og har øll bæði fáa stuðul og stuðla hvort øðrum, styrk og vón til dagarnar fyrir framman. Sambandið, eg tá fekk við onnur systkin, hevur í flestu fórum hildið fram øll hesi árin, og tað undrar meg á ein hátt og er sera áhugavert at leggja til merkis, hvussu nógva av teimum fingu eitt lfsstarv, sum hevði okkurt við menniskju (socialt starv) at gera, t.d. lærarar, sykologar, læknar ella sjúkraviðgerðar av ymiskum slag.

Eg haldi avgjört, at tá ið eitt brekað barn er í familjuna, kenna øll sína ábyrgd og vaksa, sum ábyrgdin veksur. T.d. gerast systkini skjótari vaksin. Ógvuliga tíðliga í lívinum læra

tey at greiða teir serligu trupulleikarnar á ein hátt, sum kortini ger tey fyrir at liva eitt samljóðandi (harmoniskt) lív. Ikki so sjáldan noyðast tey tó at bera ein fittan part av brekinum hjá beiggjanum ella systrini á sínum herðum. Og vanliga royna tey eftir fórimuni at veita foreldrúnunum hjálp og stuðul. Tað at eiga brekað systkin fær tey eisini at hugsa um djúpari lívssprungar (metafysiskar spurningar) sum t.d. hví júst hann? Hvør er tann veruliga ætlanin við lívi hansara? Er hann eydnurfskur? Hvat er í roynd og veru eydna? Eg ivist ikki í, at brekaði beiggi míni var beinleiðis orsókin, at eg valdi mær vinir mínar soleiðis, sum eg gjørði, og sanniliga eisini, at hann ávirkaði, hvussu eg valdi mær mann míni.

Eg vildi fegin enda við at siga, at beiggi míni hevur havt eina stóra og sera álvarsliga ávirkan á lív míft, bæði á mína persónmensku og mítt lívsstarv. Eg setti alt á ein ella annan hátt í samband við Michel. Í mínum eygum er hann ein maður, fullur av einfaldum kærleika, og kenslur hansara eru ógvuliga ósjálvráddar (spontanar), og hann smæðist ikki at vísa tær á ein ærligan hátt. Í mínum eygum er hann eisini ein lítillátin maður, sum er noyddur at liva við sínum avmarkingum, og sum góðtekur hesar avmarkingar, eisini tá ið tað pínir hann, gerst kortini ikki ágangandi, og so er hann eisini sera kensluligur og viðkvæmur, hann er sera umhyggin og hugsar altið um hini. Eg eri ógvuliga stolt av beiggja mínum, og við hvørt eri eg ógvuliga rørd av teimum kenslum, sum rørast í barmi hansara.

Thérése Kempeneers-Foulon

TÁ ÍÐ BØRN OKKARA IKKI ERU BØRN LONGUR

Meðan vit eru ung, vaksa vit skjótast. Vit brúka orðafelli sum tann trupli aldurin ella tann seri aldurin um tey ungu hesa tföina, ið hvussu so er, er tað aldurin, tá ið tær størstu sosialu, sálarligu og likamligu broytingarnar fara fram. Vit kunnu eisini siga, at ungdomstfiðin er tföin smillum barndómin og manndómin.

Sprut kann vera, um okkara serligu børn, hava evni og færleika til at taka rættar avgerðir og átaka sær ábyrgd, sum svarar til tað, ið verður kravt av vanligum ungum og vaksnum á

sama aldry. Fleiri fólk við bréki til vit og skil kunnu búnast væl kensluliga og sosialt og kunnu fáa fíggjarligar umstøður, sum gera tey heilt sjálvbjargin, men tað verða altsfð tey fáu, sum koma so langt. Tað er torfært hjá okkum at góðtaka okkara serligu børn sum vanligar ungdómar, tá ið tey bara eru sum onnur ung í summar mátar og ikki í aðrar mátar.

Vit sfggja fyri okkum eitt ungfólk, sum ongan týðiligan status hevur sum ungdómur, tó at vit mugu viðganga, at tey - ið hvussu so er partvist - hava somu vanligu tekini og broytingarnar, sum prógva, at tey eru í skiftisárunum akkurát sum onnur vanlig ung.

Í ungdómstíðini verður hin vanligi ungi ósamdur við foreldur síni í mongum viðurskiftum, og tað er als ikki óvanligt, at sambandið og samskiftið við foreldrini viknar hesa tíðina. Hin ungi ger móststøðu og hevur lyndi til at gera uppreist meir og minni móti öllum rundan um seg. Hann vil ikki gera eftir ráðum foreldranna og brýtur reglurnar, sum galda í heiminum.

Foreldur at vanligum ungdómum siga ofta, at hjá teirra børnum er heimið bara, har tey eta, sova og hyggja í sjónvarp. Hetta eru vanlig fyribrigdi, tí soleiðis hevur tað verið í øldir. Verða ósemjurnar millum foreldur og børn ikki ávalsligar, eru tær á ein hátt gagnligar og neyðugar, at ungdómurin kann gerast sjálvstøðugari.

Vit seta nakrar spurningar, at koma fram til, hvussu tað í roynd og veru er vorðið við til menningartarnaða ungdómsársini.

- 1) Er hann férur fyri at vísa kenslur sínar?
- 2) Sleppur hann at vera ósamdur við foreldrini?
- 3) Sleppa foreldrini honum at fáa sær ein vin ella annan sameindan á hansara aldry, sum hann kann granska lívið saman við, mennast saman við og/ella av, og sum hann kann gera sjálvstøðugar lfsroyndir saman við?
- 4) Verður tann seksuella menningin væl móttikin í familjuni?
- 5) Hvati fær hann loyvi til í frítíðini, og hvati hevur hann rætt til í friftíðini?
- 6) Hevur hann fangið sitt rætta og hóskandi pláss í familjuni og til sosiala bygnaðinum?

Hetta eru alt spurningar, sum foreldur at menningartarnaðum javnan seta sær sjálvum. Vit kunnu ikki gera einsljóðandi reglur um, hvussu hesir trupulleikar skulu verða loystir, til trupulleikarnir eru so ymiskir, og tey menningartarnaðu sjálv eru so ymisk, akkurát sum vit onnur. Lat okkum tó fara í gjøgnum nakrar av teimum vanligastu umstøðunum.

Royndir vísa, at foreldur at menningartarnaðum skapa tær störstu forðingarnar fyri teimum í ungdóminum. Tey ungu menningartarnaðu eru í einari støðu, har tey eru púra fyri ongum, og foreldrini gera ofta støðuna upp aftur fløktari. Tey ungu skilja ikki, hvat tað er, sum broytist inni í teimum og við teimum. Heldur ikki eru tey nóg búgvín til at taka støðuna í egnu hendor og sleppa sær undan trýsti frá foreldrunum. Teirra trupli atburður versnar, og vit geva menningartarninum skyldina og duga ikki at síggja, at orsókin er teirra ungdómur.

Umskiftið frá barndómi til ungdóm krevur, at foreldur fullkomiliga broyta hugburð.

Hetta er tíðarskeiðið í lívinum, tá ið foreldur noyðast at geva børnum sínum meira leysari teymar. Lata tey sleppa at royna seg. Hvussu nögv sjálvsræði tey kunnu greiða sjálv, veldst um brekið. Hesi ungu mugu eisini fáa möguleikan at menna egnan samleika (identitet), hóast foreldur og foreldranna lív heilt avgjört altið verður fast knýtt at hesum ungu og lívi teirra.

Í staðin fyri at geva hesum ungu eitt sindur leysari teymar, tátta foreldur nú í teymarnar og avmarka möguleikarnar upp aftur meir hjá hesum ungu til at royna seg og mennast. Hvussu nögv børn rökka ikki ungdómin og hava ongantíð havt möguleika at verið burtur frá foreldrunum? Hvussu ofta hava foreldrini spurt, hvat børnini kundu hugsað sær, ella kundu havt hug til, og hvussu ofta hava tey roynt at funnið fram til, hvørjar kenslur tey bera inni við seg sjálv?

Á hesum stigi í lívinum noyðast foreldur at læra seg nakað, sum er sera trupult. Og tað er, at hin ungi sjálvur má sleppa at hava høvuðsleikluti í eigna lívi sínum nú. Hann eiger sjálvur tær broytingar, sum henda, og foreldranna leiklutur skal bert vera at stuðla. Vit mugu læra at liva nær upp at teimum og við teimum, men vit skulu als ikki liva teirra lív fyri tey. Vit skulu geva teimum trygd og stuðul, soleiðis at tey sjálv kunnu finna fram til störst möguliglit sjálvbjargni og sjálvsræði. Fyri at rökka hesum mál, mugu foreldrini sýna stórt tolsemi, og fáa tá at síggja, hvussu væl børn teirra eru før fyri at menna eitt "innara" lív og seta orð á egnu ynskir og tankar, eisini um tey bert eru før fyri at gera hetta um einföld mál og smálutir.

Hetta eru mínar royndir við dóttur míni, sum hevur Down's syndrome og er illa brekað av tí. Hon lá í síni fosturstøðu, til hon var næstan tvey ára gomul. Hon gekk, tá ið hon var fýra, og kundi stýra vöddunum, tá ið hon var fimm ára gomul. Nú er hon vaksin og kann bara gera seg forstáiligan við einstökum orðum. Tá ið hon var smágenta, søgdu fleiri læknar mær, at hon för ikki at liva leingi, tí hon var so illa fyri kropsliga. Hesin spádómur avmarkaði framtíðarmöguleikarnar hjá dóttur míni. Eg var als ikki nóg væl fyrreikað til at

hjálpa henni, tá ið hon kom í ungdómin, og tað kom mær ikki til hugs, at nakað skuldi vera kallað sjálvbjargni, tiðansheldur sjálvsræði, hvat henni viðviki.

Hóast allar hesar avmarkingar, bæði frá mínari síðu og hennara síðu, so bleiv sambandi okkara millum betri og inniligari, sum tíðin gekk, og vit skiltu hvør aðra og kundu samskifta uttan "trupulleikar". Eg tosi nógvi við hana og spryji hvat hon heldur um ymisk mál. T.d. spryji eg hana, hvat hon kundi hugsað sær at fangið at eta, í staðin fyri bert at geva henni okkurt og ikki spryrja hana fyrst. Eg spryji hana, hvat hon kundi hugsað sær at farið í, í staðin fyri at geva henni tey klæðini, mær hevði dámpt best, at hon fór í. Og so lati eg hana sjálva gera alt tað, sum eg veit, hon dugir sjálv, og eg leggi sjálv ikki uppfí. Heldur ikki um tað verður gjørt øðrvísi, enn eg hevði gjørt.

Stutt sagt, havi eg broytt mína atferð ímóti henni. Eg havi ein virðiligari hugburð ímóti henni. Ein hugburð, sum samsvarar við hennara kenslur, arbeiðslag og lívsstev. Tað er tað sama við hinum í familjuni, og hon hevur stórt pláss í okkara familju.

Hóast sitt brek, so setur Maria Claudia positivu broyttingarnar í okkara hugburði sera høgt.

Ein heilt annar, men vanligur trupulleiki er tað, sum foreldur vænta sær í ungdómstiðini. Vit vóna inniliga, at alt fer at broytast til tað betra tá, men oftast er tað øvugt, alt verður nógvi verri. Tað allar torførasta er, tá ið vanliga tolið er um at vera uppi, og vit standa andlit til andlits við ótemjandi og sterkar reaksjónir frá barni okkara. Í flestu fórum vita foreldur tá ikki síni livandi ráð, eru ivasom og vita ikki, hvat er til ráða at taka og verða strongd. Um vit foreldur tá missa tamarhaldið, stýringina á okkara serliga barni, eitt tamarhald og stýring, sum eru grundað á álit og kærleika, sum vit lata tey merkja javnt og savnt, hvaðani skulu tey so fáa hjálp? Flestu av teimum missa tí einasta möguleikan at finna ta leiðina, sum férir fram móti stórra sjálvbjargni og sjálvsræði. Vit, sum foreldur, mugu ikki lata henda möguleika gleppa okkum av hondum.

Vit hava onkuntið sæð, at foreldur hava fjalt veruliga aldurin á barni sínum. Orsókin til tess er sjálvandi, at tey hava roynt at fjalt, at menningarstigið hjá barninum hevur ikki samsvarað við veruliga aldurin. Satt er tað, at í teimum fórum har kropsliga og sociala menningin ikki er samsvarandi aldrinum, er veruligi aldurin óviðkomandi. Trupulleikin er tó tann, at eyðsýnda "hvýta lygnin" sjáldan er heilt einsamøll, men ofta hevur afturat sær falskar áskoðanir og hugburðir, sum einki gagn hava við sær.

Einki kann verða sett í staðin fyri ta trygd og bjartskygni, sum foreldur "signalera" til umhvørvið, og tað hevur ómetaligan týdning fyri sjálvsvirðingina hjá barninum,

harumframt verður tað eisini fyrimynd hjá øorum fólk, hvussu tey skulu bera seg at, tá ið tey eru um menningar-tarnað.

Illa ber til at viðgera ungdómin og ikki hugsa um seksualitetin hjá menningartarnaðum. Hetta evni er viðbrekið og sjálvandi ógvuliga persónligt. Vit kunnu í stuttum siga, at tó at tað hendir, at ungfólk eru komin gjøgnum ungdómin og ikki hava víst nøkur tekin til seksuella menning, soleiðis var t.d. hjá dóttur míni, so eru tey flestu als ikki aseksual, sum nögv vanlig fólk halda, men seksuella loynivitskan (instinktið) mennist og búnast á sama hátt, sum hjá øllum ørum. Veruleikin er, at möguleikin fyrir at okkara serliga barn skal fara at brúka sín seksualitet, ger foreldrini bæði bangin og bilsin, serliga tá ið tað snýr seg um gentur, tí tær kunnu gerast við barn, og so kunnu tær eisini verða misbrúktar seksuelt.

Men ungdómar okkara eru ikki altið færir fyrir at skilja kropsligu og kensluligu brotingarnar. T.d. skilja teir ikki altið sína sterku trøngd til at masturbera og kunnu finna uppá at gera tað alment. Teir skilja ikki altið, at hetta als ikki kann verða góðtikið. Teir halda kantska, at tað, teir gera, er heilt vanligt. Hesin standur pínir foreldrini, tí tey taka tað fyrir at vera siðleyst. Tað er prógvað, at um teirra natúrliga lyst og trøngd verður forða ella doyvd, so kann tað elva til álvarsligar atferðartrupulleikar.

Annað av foreldrunum segði tað soleiðis: "Í meira enn 20 ár havi eg lært, at menningartarnaða barn mítt hevur somu seksuellu kenslur sum øll onnur ung, munurin er bara, at hini vanligu ungu læra at krógva kenslur sínar". Ein stórus trupulleiki kann standast av, at eitt ungt mannfólk og konufólk hava funnið saman. Við hvørt er hetta sambandið mest grundað á, at tey hava seksuellan hug á hvørt á ørum, og stingur tf ikki so djúpt. Við hvørt er tað ørvísi, sum tá ið sambandið byggir á djúpari kenslur, soleiðis at tey vilja giftast. Í slískum fórum eru ongar lættar heildarloysnir. Í nögvum fórum vita vit ikki frammanundan, hvønn tørv okkara ungdómur hevur. Kortini halda vit tað vera skilagott at minna foreldur á ávíasar alment góðkendar áskoðanir. T.d. hana, at seksualitetur er ein grundleggjandi partur av persónsmenskuni hjá syni ella dóttur teirra.

Um vit eru sannförd um, at heildarmenningin hjá serliga barni okkara er fast tengd at, hvussu heilskapað og góð dagliga tilveran er, so mugu vit eisini minnast til, at tey, hvørt sær, als ikki eru eins, og tf mugu vit finna fram til, hvussu vit fáa burtur alt tað, sum skapar misljóð, har sum hann ella hon er dagliga, og sum kann skapa misljóð í tf, hann ella hon tekst við. T.d. í skúlanum, á arbeidsplassinum, heima við hús, har hann svevur, etur, fókar frótt ella er í kirkju, og so eisini tá og har, hann ella hon fæst við eitt hvørt seksuelt. Ivaleyst er seksualundirvísing ógvuliga torfør, av tf at tað eru so nögv ymisk fyribrigdi fløkt uppí eins egnu áskoðan um seksualitet, t.d. tflíkt sum hevur við moral,

sosiologiska siðalæru, religón ella trúgv at gera. At enda má sigast, at tá ið barn okkara kemur upp í ungdómsáriní, kenna vit foreldur okkum ofta ikki før fyri ella ikki nóg væl fyrireikað at átaka okkum seksualundirvísing.

Tær royndir, sum eg ígjøgnum nögv ár havi fingist við at tosa við foreldur at ungdómum og lurta eftir teirra trupulleikum, kenslum og vónbrotum, fáa meg at grunda um nøkur ávis fyribrigdi, sum ofta komu fram. Hví er tað so torført at fáast við menningartarnaðan ungdóm, við hvørt so torført, at sambandið við tey fær varandi skaða? Og hví havi eg sjálv mistikið meg so ofta? Hví var tað so drúgt hjá mær at koma fram til sjálvan persónin aftan fyri brekið og skilja hansara veruliga tørv?

Helst liggja svarini til hesar spurningar í tí veruleika, at flestu foreldur eru komin til ungdómsáriní hjá barninum og ígjøgnum ungdómsáriní hjá barninum og als onga sum helst hjálp ella stuðul fingið, antin tí eingin var at ráðføra seg við, ella tí at tey vistu ikki, hvaðani tey skuldu fáa slík ráð. Vit foreldur mugu hava dirvi til at biðja um hjálp, tá ið vit ikki sjálv duga at loysa teir spurdómar, sum børn okkara hava. Ikki vera tigandi, tí vit skammast, at vit ikki duga at gera tað rætta í tf røttu stundini. Tørvar tær etisk og ærlig svar um hesi evnini, er rættast og best at leita sær til foreldrafelagið, í Føroyum er tað felagið JAVNI.

Tann besta hjálpin fæst altið, tá ið foreldur tosa við onnur foreldur, systkin tosa við onnur systkin, og við at familjur tosa við aðrar familjur. Hvussu vit, tá samanum kemur, gera av at handfara okkara umstøður, so eiga vit altið at hugsa um, hvussu vit á besta hátt kunnu hjálpa bæði okkum sjálvum og menningartarnaða ungdómi okkara ígjøgnum tey truplu unglingsáriní.

Angela S. de Alegre

Á SUM TAÐ ER HERLIGT AT VERA UNGUR

Í februar 1975 varð dóttir okkara Jo-Ann borin í heim, ein pinkulstil skapningur, sum vigaði minni enn 6 pund.

Fáar minuttr seinni fingu vit at vita, at Jo-Ann hevði Down's Syndrome. Tey hildu, at hol var á hjartanum, og at hon mæguliga fór at doygga. Fór hon at liva, fór hon ikki at sita, fyrrenn hon var 2 ára gomul og ikki at ganga, fyrrenn hon var 7 ára gomul, hon fór at fáa talitrupalleikar, og kaska fór hon als ikki at verða fór fyri at tosa.

Tað einastu, tey fingu rætt í, var, at hon fekk talitrupalleikar. Men nú er hon fór fyri at føra eina skilagóða samtalu, tó at hon við hvort leitar sær hjálp hjá Makaton.

Jo-Ann eigur eina systur, Gail, sum er 4 ár eldri enn hon, og tær semjast ógvuliga væl báðar.

Tað hevur ikki altið verið lætt at verið Gail, tí tað er líkt til, at fólk halda, at er eitt barn brekað, so eigur tað at fáa okkurt serligt, sum eitt plástur á sárið, okkurt góðgæti, pengar ella sum í einum féri enntá eina hálsketu úr gulli, og alt hetta fekk Jo-Ann beint fyri eygunum á systrini, sum bert var 4 ár eldri, og sum ikki fekk inn í eygað. Tað var mangan ógvuliga torfört at fáa Gail at skilja tað rímiliga í, at lítla systir altið skuldi fáa tað, hon sjálv bert hevði mæguleika at droyma um at fáa. Tað truplasta hjá okkum øllum var tó, at hetta bert var meint sum góðvild frá vælmeintum fólkum, tí Jo-Ann var so fitt, ljóshærd og bláoygd - og so var hon eisini brekað, sjálvandi.

Tað hevði verið stak lætt bara at latið Jo-Ann hildið fram á henda hátt. Men tað, sum hetta hevði gjørt, var, at vit høvdu fangið eina Jo-Ann, sum var ólukkulig, eitt stakkaladýr og ein óargaunga.

Vit töku avgerðina, tá ið Jo-Ann var heilt lítil. Hon skuldi verða viðfarin á sama hátt sum Gail, verða róst, tá ið hon var góð genta og fáa ábreiðslur, tá ið hon bar seg ófantaliga at. Og tað hevur eftir øllum at døma gingið væl.

Hon tykist glað, sinnilig og rólig, hásinnað og gávumild, ja henni dámar sera væl at geva - og serliga systur síni.

Fatið meg nú rætt - hon er als eingin eingil. Hon kann sanniliga vera ónærисlig og gera ónáðir. Sum øllum ungum dámar henni væl at spæla popptónleik, og tað hart. So hart, at Gail onkuntið er komin flúgvandi inn, tí hon hevur hoyrt henda harða tónleikin heilt yvir á parkeringsøkið hinumegin vegin, enntá fram um óljóðið frá ferðsluni.

Henni dámar avbera væl at pynta seg og snolla sær, tó kennir hon seg best í "cowboybuksum" og beklaðum stívlum ella skóm til gerandisbrúk.

Hon var vallað 14 ára gomul, tá ið hon bart út læt meg vita, at hon var einki barn longur, og tí vildi ikki hava meg, men Gail við sær at keypa stás - og so var tað tað siða vakra hárið, sum hon kravdi at fáa klipt heilt stutt. Hon fekk stásið, og tað eydnaðist at semjast við hana um, at bert eitt sindur skuldi verða klipt av hárinum, og so skuldi hon verða permanentað.

Hon hevur gott eyga á mannfólki, og hevur fleiri ferðir sagt okkum, at hon fer at fáa sær arbeidi, sum er væl lønt, og so skal hon giftast og fáa børn - men hesar ætlanir koma ikki altið hvør eftir aðra. Tað var eitt tungt tak at sannföra hana um, at smábørn skulu matast, og at tað skal skiftast á teimum í heilum, og so vakna tey so ofta um náttina, og tá tað var hennara barn, so mátti hon sjálv taka sær av øllum hesum - og ikki mamma hennara. Løgið, men tað sær út til, at hon hevur slept hugskotinum at fáa sær børn.

Tað hevur verið stríggið at sannfört hana um, at meðan tað innan fyri rímilig mørk er í lagi at hyggja eftir einum á götuni, tá ið tú heldur hann síggja eiggiligan út, so er tað ikki hóskandi at siga tað við hann, ella at siga so hart fyri teg sjálva, at hamn kanska hoyrir tað, at hasin hevur ein eggjandi afturpart, heldur ikki um tað veruliga er sannleikin.

Hon og systirin semjast væl - ikki tí at Gail spillir hana við altið at geva henni eftirlati, tí tað ger hon ikki. Tað løgnasta er, at tær semjast væl betur enn nógv systkin. Tá ið Gail er við hús, fara tær í býin at hugna sær, fara í biografin ella í býin at keypa ta nýggjastu poppflosguna. Beint nú gongur Gail á fróðskaparseitinum, og Jo-Ann dámar sera væl at vera saman við systrini og hinum studentunum.

Sum sagt, so er Jo-Ann akkurát sum onnur 19 ára gomul - tað er bara tað, at hon er menningartarnað. Hennara áskoðan er, at tað, sum Gail kann gera ella meigna, tað kann hon eisini. Tað seinasta, sum hevur malið í høvdinum á henni, er, at hon vil hava

koyrikort, men tað hevur eydnast at snakka hana frá tí. Hvussu leingi tað fer at bera til, veit eg ikki beint nú.

Á jólum 1992 søgdu tær báðar, at tær ætlaðu sær at ferðast saman næsta summar. Tað hildu vit ikki vera av leið. Tær hava fyrr verið úti og ferðast í onkrum longum vikuskiftum. Hesa ferð høvdú tær tó heilt aðrar ætlanir. Tær ætlaðu sær mínn sann heilt til Spania í 14 dagar, ikki saman við okkum gomlu, men sjálvar. Vit gjørðust bilsin og skelkað, kunnu tit ætla. Men vit fingu at vita hart og týðiliga, at Jo-Ann var næstan 18, og Gail næstan 22 ár, og at tær vóru sanniliga fórar fyri at ansa sær sjálvum. Mær nýtist helst ikki at skoxta uppí, at tær fóru at ferðast, høvdú eina sera góða ferð og høvdú brúkt hvørt oyra, tá ið tær komu aftur - akkurát sum øll hini, tá ið tey hava verið og ferðast. Jo-Ann hevur finguð sanman ferðingarhug og ætlar sær næstu ferð til Amerika.

Í februar 1993 varð Jo-Ann 18 ár, og vit eftirlíkaðu henni í at halda eina veitslu. Vit leigaðu veitsluhøll og bjóðaðu umleið 75 fólkum, og næstan øll tey bodnu komu. Tað var eitt veldugt kvøld. Vit høvdú sjálvtekuborð og aftaná var diskotek. Øll høvdú tað stuttligt og skemtiligt. Tá ið vit skuldu ynskja henni tillukku, og pápin skuldi halda eina lítla røðu og millum annað ætlaði at takka øllum fyri, at tey vóru komin, kravdi Jo-Ann at sleppa at takka øllum sjály.

Røða hennara var kanska ikki so ógvuliga greið í einstökum støðum - tað hevði minni týdning, men har stóð so ein stak fitt og sera rólig ung dama - fyri eina ferð skyld í einum vækrum kjóla - og takkaði øllum fyri, at tey vóru komin, og fyri allar gávurnar, tey høvdú heiðrað seg við.

Sanniliga, ikki so galið avrik av einum barni, sum tey søgdu um, tá ið hon var nýføðingur: "Hon fer helst at doygga skjótt".

Margaret Crutch

MENNINGARTARNAÐUR UNGDÓMUR. HUGLEIÐINGAR HJÁ EINUM BARNALÆKNA

Ungdómur, sum ber brek - serliga menningartarnaður ungdómur - hoyrir til í barnasjúkfrøðini, sæð frá einum læknasjónarmiði.

Brekjó til vit og skil verður vanliga hildið at stava frá samspæli millum ymiskar sjúkligar (patalogiskar) tilgerðir (prosessir), sum taka seg upp fyrir foðingina, í foðingini ella tá ið barnið mennist. Hetta verður so atvoldin til minni ella storrri skilsbrek, sum ávirkar möguleikarnar fyrir at liva eitt fullkomið lív. Barnasjúkufröðin er læknasergreinin (spesialið), sum hoyrir til børn í uppvakstrarskeiðinum kykna flestu av teimum sjúkufyrbrigdunum upp, sum kunnu sýrta brek til vit og skil, og kunnu tí nettupp í hesum skeiðinum verða fyribrygd ella viðgjord í rættari tið.

Ungdómurin er tann tíðin í lívinum, tá ið tann endaligi vöksturin og endaliga búningin fer fram, harvið verður barnið fullbúgvíð vaksið fólk sæð úr einum bio-syko-sosialum sjónarhorni. Ungdómurin umfatar tað næsta tígguáraskeiðið av lívinum (frá umleið 10 ára aldri til umleið 20 ára aldur) smb. allýsingina (definitiúnini) hjá "Nevndini fyrir framtíðar kanningar av ungdómi hjá Argentinska felagnum fyrir barnalæknar". Henda lýsing av ungdómi prógvær, at evnið hoyrir undir barnasjúkufröðina.

Tað, at ungdómurin er komin undir sína egnu serlæknagrein, er rættilega nýtt, bert 25 ára gamalt, og tað eiga vit ikki at gerast so bilsin av, tí serligur áhugi fyrir barnasjúkum á professionellum barnasjúkrahúsum er heldur ikki serliga gamalur. Ógvuliga fá barnasjúkrahús vóru fyrir 100 árum síðani, og tey, sum vóru, vóru bert í stórum býarsamfelögum. Í 1972 var ungdómurin tíkin inn undir ábyrgdarøkið hjá barnalæknunum í Amerika, og í 1977 varð ungdómurin tíkin inn undir eina serlæknagrein fyrir seg sjálvan. Frá 1965 til 1977 varð týdningurin av tí serliga evninum um ungdóm viðurkendur í WHO, sum tá setti kanningar í verk og fór at gera áltandi frágreiðingar um evnið. Tí vita nú, at millum 19 og 23% av fólkameiningum í heiminum er ungdómur.

Ein serligur ungdómur er.

Allýsingarnar, umtalaðar vóru frammanundan, føra til ta niðurstøðu, at ungdómstíðin ávirkar menningartarnaðan ungdóm næstan á sama hátt, sum vanligan ungdóm, tá - og tað er ein treyt - hin menningartarnaði hevur fingið røttu upplæring frá familju síni, við ráðgeving og uppfylging af einum tvørfakligum "hjálpars- og viðgerðarteami".

Vit eiga at hava í huga, at tað er stórus munur á, hvussu vanligur ungdómur verður uppaldur og vandur í ymiskum mentanum og eisini í ymiskum sosialum bólkum. Ein ungar í einari av teimum betur støddu familjunum í einum fndnaðarlandi hevur heilt aðrar umstøður enn ein vanligur ungar í einum menningarlandi t.d. í Latínamerika.

Snýr tað seg um verri menningartarnaðar ungdómar kann tað vera heilt torfört at vita, um hann í roynd og veru er komin í ungdómstíðina. Tey likamligu tekini kunnu vera sera ymisk. Hesi tekini kunnu tó lættliga mágast, tí her er talan um lívfrøðiligar (biologiskar) broytingar, sum standast av vanligum hormonalum virksemi í tí menningartarnaða.

Hesar broytingarnar eru júst tær, sum siberta tær sexuellu kenslurnar í teimum ungu, tær kenslurnar, sum viðhvørt eru so torførar at hava við at gera, og sum tað er skrivað so nógv um.

Tær syko-sosialu broytingarnar eru ikki so lættar at fáa eyga á, tó at tær greidliga grunast, tó ikki fullmennast heilt. Ella sagt við vanligum orðum, tað er ein serligur ungdómur.

Samfelagið

Teir sjónligu munirnir (sum hava samband við ta endaligu menningina í ungdóminum fyri at gerast vaksin) millum ymiskliga menningartarnað og "normal" verða ikki bert ávirkaðir av brekinum sjálvum, men hesi ungu menningartarnaðu líða enn nú á dögum undir týðandi sosialum mannamuni og týðuligum ójavna í möguleikum samanborið við "normalan" ungdóm í samfelagnum. Tað, sum nógv av okkum hava sum mál - hetta at integrera hesar ungdómar í samfelagið - er tí sera trupult og sera hættisligt.

Tey flestu menningartarnaðu standa andlit til andlits við álvarsligum forðingum, tá ið tey fara úr barnaskúlanum. Enntá í framkomnum londum er stórus mósetningur millum tey tilboð, sum standa tær í boðið pinkubarnaárini, barnagarðsárini og skúlaárini, og so tey tilboð, sum standa tær í boði eftir barnaskúlaárini.

Hetta elvir til eina nýggja støðu. Hin ungi menningartarnaði, sum higartil hevur verið virkin við tí, sum skúlin hevði at bjóða, skal nú hóска inn í familjuna á ein nýggjan hátt. Nú skal gerandisdagurin hjá familjuni umskipast, soleiðis at tað slepst undan, at hin ungi verður óvirkin og fer at keða seg og t.d. verður freistaður at hyggja ov nógv í sjónvarp. Støðan gerst í summum fórum upp aftur truplari, um onkur av hinum í familjuni verður noyddur at ganga heima og vera um tann menningartarnaða. Verður hetta eitt av systkjunum, sum gongur í skúla, missir tað skúlagongd, og verður hetta annað av foreldrunum, kann tað missa arbeidið, og tað ger, at figgjarligu umstøðurnar hjá allari familjuni versna. Eftir barnaskúlan kann tað sostatt verða neyðugt at broyta heimið til eitt slag av stovni.

Tann ráðandi sosiali veruleikin, sum misrökir vælferðina hjá teimum veiku í samfelagnum og birtir upp undir ein lívsstíl, sum bert er fyri tey fáu, og sum veksur um arbeiðsloysið um allan heimin, ger tað ómöguligt at tosa um eins möguleikar fyri hesi ungu, sum

vanliga verða undirmett í so at siga allar mātar av teirra menningartarni. Hetta er serliga í londum í "Triðja Heiminum", har brekað aloftast noyðast at bidda sær til eitt neyðarsligt lívsins uppihald, men sum ofta enda í fongsli ella á sinnissjúkrahúslíknum stovnum.

Familjan

Familjan hjá tí menningartarnaða verður eisini nívd av nögvum spurdómum. Foreldrini eru í einum ættarliði, sum onga atgongd hevur havt til eitt "hjálparteam" beint eftir føðingina og tey fyrstu grundleggjandi árini í barnsins lívi. Hetta, við at menningartiltök vórðu sett í verk beinanvegin ella ógvuliga skjótt, var akkurát byrjað tá. Fá vistu nakað um tað, og tí vóru tað ógvuliga fá, sum fingu nakran lætta frá tí tænastutilboðnum. Hesi foreldrini hava verið ógvuliga einsamøll og hava sjálv verið noydd at loysa teir ymisku truplu spurningarnar, sum stungu seg upp í sambandi við brekaða barnið. Ofta snávaðu tey og mistóku seg á vegnum, og tað var ógvuliga sjáldan nøkur almenn hjálpartænasta tek at ráðføra seg við. Hvat viðvíkur seksualundirvísing, trúnaði og vinalagi millum foreldur og henda ungdóm, so var sovorðið als ikki vanligt og als ikki teirra sterkasta síða tá á dögum. Hesi foreldur, sum vuksu upp í eini tíð, tá ið tað ikki varð tosað við ungdóm um slíkt sum seksualitet, sakna nú neyðugu vitanina og upplýsingar um evnið, fyri at kunna læra og upplýsa sín menningartarnaða ungdóm um hetta so týdingarmikla evnið. Hesi foreldur skilja til fulnar tørvin, men teimum vantar kunning og upplæring í øllum teimum ógvislige broytingunum, sum hava verið serliga tey seinastu 20 árini í familju og familjusiðvenjuni eins og viðurskiftunum millum foreldur og menningartarnaðan ungdóm.

Viðurskiftini, sum eru lýst omanfyri, kunnu í vanliga lívinum geva seg til kennar á ymiskan hátt, t.d. við at tekini um seksualitet, sum eru vanlig í pubertetinum, verða doyvd ymiskan hátt, t.d. við medisini ella enntá bard niður við harðskapi. Vit kunnu enda við einum dømi úr veruleikanum um dreingen S.A., sum var nakað menningartarnaður. Pápi hansara vísti stoltur tekini um byrjandi manndómin hjá 14 ára gamla soninum fram alment, og gjørði als einki fyri at doyva hansara villu og harðligu atferð, sum var atvoldin til, at drongurin ikki kundi verða móttikin á nakran stovn.

Millum hesi útmarkardømini (ekstreme eksempler) eru sjálvandi nögv onnur dømi, sum kundu lýst støðuna hjá hesum ungu. Í ungdómstíðini hjá menningartarnaðum er torført at fáa fatur á nakrari hjálp frá sykososialum tøkni, sum á hóskandi hátt kundi doyvt, stýrt og beint teirra pubertetsimpulsum. Tey duga sær ikki sum onnur at seta orð á sína ónøgd og spurdómar ella at trætast við foreldrini og lærararnar, og fella tí til harðskap móti sær sjálvum og øðrum, og hetta kann volda álvarsligan kropsligan skaða.

Vit hava onkuntið sæð dömi um, at menningartarnaður unglingi hevur víst týðiliga andstygd og viðhvört er vorðin harðligur, tá ið hann hevur sæð eitt par alsfevnast úti á götuni.

Tá ið sosial avbyrging kemur aftur at hesum frávikum við øllum tí eyka tørví, sum hongur uppi í hesum (serligur figgjarligur tørvur, undirvísingarligur tørvur, sykologiskur og sosialur tørvur o.s.fr.), so kunnu nógvar óhepnar umstøður stínga seg upp. Sum dömi úr veruleikanum kunnu vit taka hina 23 ára gomlu G.D., sum hevði epilepsi og var nakað menningartarnað, hon gjørdist við barn fyri 3 mánaðum síðani, av tí at hon varð neyðtin - helst av elskaranum hjá mammuni.

Nakrar hugleiðingar til endans.

Fyri at koma til eina hóskandi loysn á øllum hesum fløkjalu og sera fjøltáttauðu spurdómunum, er tað avgerandi neyðugt, at settir verða arbeiðsbólkar á tvørfakligum grundarlagi. Bólkarnir eiga at vera samansettir af fólkvi við allari tí servitan, sum er um integreraða umsorgan fyri menningartarnaðum og skulu hava til arbeiðssetning at gera verkætlánir og vegleiðingar til foreldur. Teir skulu lýsa ta sosialu síðuna av evninum og gera vegleiðandi fyrimyndarreglur (normar) fyri umsorganini fyri hesum børnum, og hava sum endamál, at øll, sum á ein hvønn hátt fáast við og eru um hesi fólk, fylgja hesum fyrimyndarreglunum - sjálvandi eisini foreldur.

Um vit veruliga vilja hava broytingar í sosiala veruleikanum, er tann allarstørsta avbjóðingin at fáa broytt áskoðanina og hugburðin um hesi viðurskifti bæði hjá teimum professionellu, hjá almenninginum og sanniliga eisini hjá familjunum. Læknar og sjúkrarøktarfólk sum heild hava vanliga fingið eina vánaliga og ófullkomna upplæring á hesum øki og eru tí heldur ikki før fyri at geva nakra veruliga hjálp og undirvísing í hesum serligu umstøðunum. Tey hava tí heldur ikki fingið grundgeving fyri tí.

Familjur og tá serliga foreldur eiga at verða eggjað til at taka fyrsta stigið til at skapa broytingar og vísa framtakssemi. Tað eיגur at verða kravt av myndugleikunum, at teir geva foreldrum allan tann kunnleika og allar tær leiðbeiningar, sum eru, og at tað verður lurtuð eftir foreldrúnunum í øllum viðurskiftum, og at tey fáa ráðgeving til serligar verkætlánir og arbeiðsmátar.

Tann, sum alt snýr seg um í hesum føri, tann veruligi høvuðs persónurin í hesum samanhæginum, tað menningartarnaða barnið og tá serliga tann menningartarnaði unglingin, eiger als ikki at verða skúgvaður til viks í hesi tilgongd. Vit eiga sanniliga at lurtu eftir, hvat tey hava at fóra fram um sínar umstøður. Vit eiga at framala og skapa

teimum eina góða persónmensku í uppvækstrinum. Uppala tey til at verða virkin í øllum ætlanum og verkætlanum, har málid er at vera uppi í at loysa teirra mongu trupulleikar.

Dr. Ricardo Berridi

EFTIRMÆLI

Í kapitlinum við yvirskriftini: "Vit stríðast við at gerast vaksin ungdómsárin", vísir Isabel Feoli til "ta lívsneyðugu lívsringrásina (syklusin)". Tað, haldi eg, eru boðini, sum ganga sum ein reyður trúður í gjögnum henda bókling. Ungdómurin er ein partur av menniskjans lívsringrás.

Vit verða til, tá ið vit verða gitin, síðani verða vit borin í heim, gerast pinkubørn, børn, unglingsar og vaksin, vit gerast gomul, og so doygga vit. Hvør einasti ein av okkum, sama hvønn húðalit vit hava, hvussu vorðin eyguni eru, um vit eru reyðhærd, ljóshærd ella myrkhærd, sama hvørja trúgvit hava, ella hvar vit búgyva, sama hvussu vitug og klók vit eru, so eru vit øll á ferð í gjögnum besu somu lívsins ringrás.

Hóast um vit til fulnar skilja, hvussu "lík" øll menniskju í veruleikanum eru, so merkir tað ikki tað sama sum, at vit sanna ikki, hvussu "ymisk" vit kortini eru. Hvussu "lfsk" vit eru, er væl greitt frá av teimum professionellu høvundunum. Hvussu "ymisk" vit kortini eru, hava professionell eisini greitt okkum frá. Tað er týdningarmikið at minnast til, at serkunnleikin hjá hesum seinnu professionellu hevur sína grund í egnum royndum í dagliga lívinum í familju síni - lívsroyndum. Tað eru mammur, systrar og menningartarnað sjálv, sum greiða frá sínum lívsroyndum.

Munirnir millum ungdómin hjá menningartarnaðum og ungdómin hjá vanligum fólkii hevur sína orsök í, at tað tørvat fullfiggjað fatan fyri náttúruni í kroppinum og í kenslulívinum. Men nógv størsta orsókin til munirnar eru áskoðanir og hugburðir hjá familjuni, hjá teimum professionellu eins væl og hjá almenninginum sum heild.

Meg minnist seinast í 60-árunum og fyrst í 70-árunum, tá ið eg røddi fyri einum bólki av foreldrum og professionellum um seksuella tørvin hjá menningartarnaðum. Flestu av áhoyrarunum vildu ikki hoyra meir, tey vóru illa við. Tað var nógv lættari og betri at avnokta, at menningartarnaðum tørvæði tað sama sum øðrum ungum og vaksnum. Til alla vanlukku eru tað enn fólk, sum kenna tað á handa hátt. Málid við hesum bóklingi er at hjálpa tær, kæri lesari, og at hjálpa øllum teimum dirvisleysu at broyta hugburð.

Bóklingurin er skrivaður í "Internationala Árinum Hjá Familjuni". Hann er ætlaður familjuni. Skuldi tað eydnast honum at broytt hugburðin hjá onkrum og soleiðis verið við til at gjört dagliga lívið í onkrari familju við menningartarnaðum ungdómi eitt sindur eydnusamari, so hevði hann talt við í teimum málum, sum vit settu okkum fyrir at rökka í 1994.

Pauline Fairbrother, høvundur

TØKK

Høvundurin takkar øllum, sum hjálptu til, at hesin bóklingur kundi gerast veruleiki. Uttan tykkara hjálp hevði tað ikki verið gjørligt.

Eg takki eisini týðarunum.

Tøkkin er eisini til "the Royal college of Psychiatry (UK)" fyrir at hava givið loyvi til at nýta úrdrag úr bók teirra.

Serliga takki eg Fred Heddell og Loretto Lamb fyrir teirra stuðul og eggjan.

Ein serstök og hjartalig tøkk verður at enda veitt MENCAP City Foundation (UK), (Grunnur hjá enska JAVNA) sum hevur borið allar útreiðslurnar av bóklingenum. Tað er teimum at takka fyrir, at ILSMH gjørðist ført fyrir at geva hann út.